

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Національний гірничий університет»

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з курсу

“ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА”

Дніпропетровськ
2015

Конспект лекцій з курсу «Актуальні проблеми перекладознавства» / Т. М. Висоцька - видавництво Нац. гірн. ун-ту– Д.: ДВНЗ «НГУ», 2014. - 15 с.

Укладач:

Т. М. Висоцька

Рекомендовано до видання редакційною радою Державного ВНЗ «НГУ» (протокол № від.11.14) за поданням методичною комісією за напрямом підготовки «Філологія» (протокол № від.11.14).

Подано конспект лекцій з курсу «Актуальні проблеми перекладознавства». Матеріали містять перелік основних питань, що повинні розглядатись на лекційних заняттях курсу та літературні посилання. Призначено для студентів з напрямку підготовки «Філологія», спеціальності «Переклад».

Конспект укладено за науковим посібником Литвин І. М. Перекладознавство (Черкаси : Видавництво Ю. А. Чабаненко, 2013. – 288 с.)

Відповідальний за випуск: в.о. завідувача кафедри перекладу доктор філологічних наук, професор Алексеєв А.Я.

ПЕРЕДМОВА

Дисципліна «Актуальні проблеми перекладознавства» відноситься до професійного циклу, є дисципліною за вибором ДВНЗ «НГУ» стандарту вищої освіти.

Курс має зв'язок з дисциплінами, що становлять стандарт фундаментальної філологічної освіти (загальне мовознавство, теорія та практика основної іноземної мови, теорія та практика рідної мови, теорія та практика перекладу), а також із загально-гуманітарними дисциплінами (лінгвокраїнознавство, культурологія)

Мета вивчення дисципліни «Актуальні проблеми перекладознавства» – формування у студентів компетенції перекладацької діяльності. Така мета передбачає розв'язання наступних **завдань**:

- ознайомити студентів з базовими поняттями перекладознавства;
- висвітлити основні проблеми перекладознавства;
- охарактеризувати процес перекладу та його закономірності;
- розкрити сутність міжмовних перекладацьких відповідників різного рівня;
- описати перекладацькі трансформації;
- формувати навички аналізу конкретних перекладних текстів;
- формувати перекладацькі навички та уміння передачі інформації з однієї мови на іншу в усній та письмовій формі.

Указані завдання визначають формування у студентів наступних **знань** про:

- переклад як подвійний інтерпретаційно-породжувальний дискурс.
- види перекладів, специфіку усного та письмового перекладів,
- моделі й установки перекладу,
- еквівалентність і її типологію;
- проблему інформації та її типи;
- трансформації в перекладі та їхню класифікацію;
- лексичний аспект перекладу;
- граматичний аспект перекладу;
- прагматичну відповідність текстів оригіналу та перекладу;
- фонетичний аспект перекладу;
- перекладацькі стратегії та тактики.

Тема 1: «ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО» ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ

Зміст

1. Об'єкт, предмет і завдання курсу «Актуальні проблеми перекладознавства».
2. Текст як посередник процесу перекладу.
3. Розділи перекладознавства.

1. Об'єкт, предмет і завдання курсу «Актуальні проблеми перекладознавства».

Перекладознавство, або теорія перекладу, – наукова дисципліна, яка вивчає процес перекладу та результат перекладацької діяльності.

Завдання, що стоять перед перекладознавством:

- розкриття базових понять перекладознавства;
- висвітлення основних проблем теорії перекладу;
- визначення процесу перекладу та його закономірностей;
- аналіз сутності міжмовних перекладацьких відповідників різних рівнів шляхом узагальнення та систематизації спостережень над конкретними текстами оригіналу та перекладу;
- опис прийомів і способів перекладу;
- розгляд історії перекладацької теорії та практики;
- визначення ролі перекладів у розвитку вітчизняної культури;
- формування умінь і навичок перекладацької діяльності тощо.

Об'єкт перекладознавства – перекладні тексти та їхні оригінали, порівняння яких між собою надає дослідникам об'єктивні дані для розвитку теорії перекладу.

Предметом вивчення перекладознавства є процес перекладу як подвійний інтерпретаційно-породжувальний дискурс.

2. Текст як посередник процесу перекладу.

У перекладознавстві вивчається як процес перекладу, що відбувається у свідомості людини, так і результати цього процесу, мовленнєві утворення, тексти. Тексти є єдиним матеріалізованим свідомством здійсненого процесу перекладу та конкретним матеріалом для зіставного наукового аналізу; вони дозволяють встановити перекладацькі закономірності, способи та прийоми еквівалентної передачі різноманітної й багатопланової інформації оригіналу в перекладі [Виноградов, с. 16]. Матеріалом перекладу є тексти різних сфер мовлення: розмовного, ділового, наукового, публіцистичного тощо.

В. С. Виноградов пропонує таку класифікацію текстів [Виноградов, с. 16–17]. *Розмовні тексти*, що поділяються на розмовно-побутові, розмовно-ділові тощо.

Розмовні тексти виконують функцію спілкування. Реалізуються в усній діалогічній формі та орієнтовані на взаємну комунікацію з будь-якою метою.

Офіційно-ділові тексти: державні, політичні, дипломатичні, комерційні, юридичні документи тощо. Їхня головна функція – повідомлення (інформативна). Зазвичай вони існують у письмовій формі, яка в деяких видах документів чітко регламентована.

Суспільно-інформативні тексти містять найрізноманітнішу інформацію, яка надходить каналами масової комунікації (з газет, журналів, радіо та телебачення). Їхня основна функція – повідомлення (інформативна). Ці тексти можуть бути тенденційними та розрахованими на певний вплив, на формування суспільної думки. Форма таких текстів найчастіше письмова. На радіо та телебаченні письмові тексти ретранслюються в усній формі; ораторські промови також можуть відтворювати письмовий оригінал.

Наукові тексти мають багато підтипів, видів та підвидів, залежно від галузей знань і призначення. Серед них виокремлено спеціальні тексти, розраховані на професіоналів, і науково-популярні, призначені для масового читача. Таким текстам притаманна функція повідомлення й орієнтація на логічно послідовне, об'єктивне та доказове викладення змісту. Наукові тексти реалізуються зазвичай у письмовій формі. Виступи на конференціях, з'їздах, симпозіумах тощо можуть бути і в усній формі.

Художні тексти охоплюють усе жанрове розмаїття художньої літератури, літературної критики та художньої публіцистики. Вони мають дві основні взаємопов'язані текстотвірні функції: впливу й естетичну. У таких текстах особливого значення набуває форма викладу. «У літературі втілено не лише і не стільки раціональне, скільки художнє й естетичне пізнання дійсності. Від того, як і в якій формі матеріалізується зміст, залежить естетична цінність твору та рівень емоційно-експресивного впливу на читача, – підкреслює В. С. Виноградов. – У художніх текстах використовуються одиниці та засоби всіх стилів, але всі ці стильові елементи є включеними до особливої літературної системи та набувають естетичної функції» [Виноградов, с. 16]. Художні тексти поділяються на види, наприклад, відповідно до літературних жанрів. Кожен вид має свою художню, мовну та функціональну специфіку.

Релігійні твори: канонічні книги Святого Письма, апокрифи, Життя святих, проповіді, теологічні твори – вирізняються особливою своєрідністю. Переклад таких творів має багатовікову історію. Підхід до перекладу Біблії відомого лінгвіста та теоретика перекладу Ю. Найди був прийнятий за основу в кінці 1960-х і продовжує працювати й сьогодні. У монографії Ю. Найди «Теорія та практика перекладу», яка написана спільно з Ч. Тейбером, вперше було запропоновано розгорнуту, глибоко обґрунтовану теорію біблійного перекладу.

3. Розділи перекладознавства, або теорії перекладу.

Загальна теорія перекладу вивчає універсальні закономірності процесу перекладу взагалі та залежно від жанру перекладних текстів,

визначає теоретичні засади міжмовних, стилістичних, функціональних й інших відповідників, специфіку усного та письмового перекладу тощо. О. В. Федоров визначав загальну теорію перекладу як «систему узагальнення, застосовувану до перекладу різних видів матеріалу з різних мов на різні мови» [Федоров, с. 20].

Часткові теорії перекладу виявляють особливості перекладу з однієї конкретної мови на іншу, типи відповідників між конкретними мовними одиницями та явищами, види оказіональних мовленнєвих відповідників, індивідуальних стилістичних прийомів перекладачів тощо. За О. В. Федоровим, це «підсумки роботи дослідження перекладу з однієї конкретної мови на іншу та перекладу конкретних видів матеріалу» [Федоров, с. 20].

«Загальне та часткове завжди взаємопов'язане. Часткові теорії перекладу спираються на широкий емпіричний матеріал, збагачують загальну теорію, роблять її достовірнішою та доказовішою, – підкреслює В. С. Виноградов [Виноградов, с. 11].

Спеціальні теорії перекладу досліджують специфіку різних видів перекладацької діяльності (переклад усний, письмовий, синхронний, послідовний, абзацно-фразовий тощо) й особливості, своєрідність і закономірності, зумовлені жанром твору, що перекладається (переклад художньої, наукової, технічної, публіцистичної та іншої літератури).

Історія теорії та практики перекладу пов'язана з дослідженням історичних етапів й основних напрямків перекладацької діяльності, періодизацією перекладів, варіюванням уявлень про сутність перекладу, роль перекладної літератури в національних літературах тощо.

Критика перекладу дає оцінку адекватності перекладу оригіналові й обумовлює значення перекладів для культури мови, що приймає. Цей напрямок зазвичай пов'язаний із перекладами художньої літератури та тільки починає оформлюватися в самостійний науково обґрунтований розділ перекладознавства.

Теорія машинного перекладу є підґрунтям моделювання процесу природного перекладу. Вона спрямована на комп'ютерне програмування та створення автоматичних систем перекладу з однієї мови на іншу переважно науково-технічних і ділових текстів.

Теорія машинного перекладу ґрунтується на доробку ряду дисциплін: по-перше, математичної теорії інформації, яка накопичила значний потенціал обчислення інформаційних структур, досліджень кодування й декодування інформації; по-друге, кібернетичної науки, що дала підстави вважати можливим перекодування текстів з однієї мови на іншу при відносному збереженні смислу й визначила нові напрями лінгвістичних досліджень; по-третє, когнітивної науки, зокрема, генеративної граматики Н. Хомського, який висунув плідну ідею багаторівневого моделювання мови, розробив ряд універсальних обмежень на трансформації синтаксичних структур. Продуктивними для машинного перекладу були й розробки в галузі лінгвістичної й логічної семантики, лінгвостатистики, загальної морфології, семантичного синтаксису тощо (наприклад, конфігураційний синтаксичний

аналіз І. Мельчука та Л. Йорданської, фразовий аналіз П. Гарвіна, С. Куно, А. Етінгера, структурний синтаксис П. Сгалла, семантико-синтаксична концепція Ю. Апресяна та його школи, що стала базою розробок багаторівневих лінгвістичних процесорів тощо [див. Селіванова 2008, с. 686–687].

Із перекладознавством тісно пов'язана **методика викладання перекладу**, яка розробляє найоптимальніші методи навчання різним видам перекладу з однієї мови на іншу.

Деякі дослідники вважають, що у сучасному перекладознавстві існують ще два розділи: **практикологія перекладу**, яка включає в себе соціологію перекладу, редакційну роботу над перекладом, методологію критики перекладу, та **дидактика перекладу**, що вивчає питання навчання перекладачів і складання посібників для них [див.: Виноградов, с. 12–13].

Становлення когнітивної лінгвістики зумовило появу нової галузі перекладознавства – **когнітивної транслятології**, орієнтованої на дослідження концептуальних структур, які відповідають вербальним формам текстів оригіналу та перекладу, а також когнітивних механізмів перетворення інформації при перекладі (Фесенко 2001, 2002) [див. Селіванова 2008, с. 670–671].

Література

1. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – 3-е изд., перераб. – М. : КДУ, 2006. – 240 с.
2. Сдобников В. В., Петрова О. В. Теория перевода / В. В. Сдобников, О. В. Петрова. – М. : АСТ Восток-Запад, 2006. – 448 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
4. Федоров А. В. Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. – М. : Высшая школа, 1983. – 303 с.

Тема 2: ПРОБЛЕМА ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ В ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

Зміст

1. Дефініція еквівалентності в перекладознавстві.
2. Типологія еквівалентності в перекладознавстві.
3. Залежність еквівалентності від типу перекладного тексту.
4. Трансформації як спосіб досягнення еквівалентності.

1. Дефініція еквівалентності в перекладознавстві.

Еквівалентність перекладу є головною ознакою й умовою його існування: «Еквівалентність розкриває найважливішу особливість перекладу та є одним із центральних понять сучасного перекладознавства», – зазначає В. Н. Комісаров.

Вважається, що вперше термін *еквівалент* використано в сучасному перекладознавстві з огляду на машинний переклад, а традиційний термін *перекладацька еквівалентність* ввів до перекладознавства Р. Якобсон у статті «О лингвистических аспектах перевода» 1959 р. [див. Гарбовский, с. 264].

Проблема встановлення еквівалентності (відповідності) текстів оригіналу та перекладу завжди залишиться дискусійною та відкритою для розгляду, «адже, здійснюючи переклад, перекладач свідомо чи несвідомо залучає до тексту власне розуміння оригіналу й установлює баланс співвідношення двох мов, культур, онтологій», – пояснює О. О. Селіванова.

Отже, переклад передбачає потрібну корекцію змісту оригінального тексту:

- при рефлексивній інтерпретації його перекладачем,
- при породженні ним перекладного тексту в новій семіотичній формі,
- при сприйнятті цієї форми та вкладеного змісту адресатом перекладу [Селіванова 2008, с. 674].

Еквівалентність текстів оригіналу та перекладу в перекладознавстві розглядається:

- як збалансоване співвідношення двох найбільш важливих характеристик текстів оригіналу й перекладу: повноти й точності змісту, що передається [Латышев 1981, с. 5];
- як збереження відносної рівності змістової, смислової, семантичної, стилістичної та функціонально-комунікативної інформації оригіналу та перекладу [Виноградов, с. 19].

Для розмежування понять еквівалентності перекладу та відповідності прагматичного впливу текстів оригіналу й перекладу було введено термін *адекватність*.

Адекватність перекладу розглядається як:

- близькість оцінок змісту текстів їхніми адресатами;
- відповідність поставленій перед перекладачем меті.

Концепція, згідно з якою оцінка ефективності перекладу залежить від ступеня досягнення поставленої перед перекладачем мети, отримала назву скопос-теорії, розробленої у працях німецької дослідниці К. Райс. У книзі «Основи всезагальної теорії перекладу» (1984 р.) вона разом із Х. Вермейєром обґрунтувала положення про переклад як вид практичної діяльності, успіх якої визначається ступенем досягнення мети цієї діяльності. Теологічна установка перекладача може залежати від типу тексту, кола можливих адресатів; відповідно до поставлених цілей один текст може отримати кілька варіантів перекладу. При цьому дотримання еквівалентності оригіналу й перекладу не є важливим, якщо це не передбачено метою, головне – задовольнити попит замовників перекладу, відповідаючи цілям [див. Селіванова 2008, с. 675]. Цю думку поділяє В. Н. Комісаров: «Потрібно лише, щоб переклад зберігав мету комунікації оригіналу, а конкретне

рішення може бути різним» [Комиссаров 2002, с. 121-122]. За В. Н. Комісаровим, мета комунікації може бути інтерпретована як частина змісту висловлювання, що виражає головну чи домінуючу функцію цього висловлювання. В. Н. Комісаров мету комунікації розглядає як рівень еквівалентності

Розмежовує поняття еквівалентності й адекватності О. Д. Швейцер, услід за ним і М. К. Гарбовський. «Адекватність перекладу передбачає його відповідність тим очікуванням, які покладають на нього учасники комунікації, а також тим умовам, в яких він створюється. Категорія адекватності є характеристикою не міри відповідності тексту перекладу тексту оригіналу, а міри його відповідності учасникам комунікації», – вважає М. К. Гарбовський [Гарбовский, с. 289]. При цьому зазначає, що адекватність як властивість перекладу в більшій мірі орієнтована на одержувача перекладу.

Зважаючи на розмежування термінів *адекватність* й *еквівалентність*, виокремлюють адекватний та еквівалентний переклад:

- **адекватний** відповідає поставленій меті,
- **еквівалентний** ґрунтується на функціональній відповідності оригіналу та перекладу.

2. Типологія еквівалентності в перекладознавстві.

У перекладознавстві розрізняють теоретично можливу й оптимальну еквівалентність.

теоретично можлива визначається співвідношенням структур і правил функціонування двох мов,

оптимальна – відповідністю оригіналу та перекладу в конкретному випадку.

Співвідношення між цими двома типами еквівалентності покладені в основу рангових моделей перекладу, які враховували як мінімальні відповідності морфем, слів, речень, так і модифікували вибір перекладача нормами мов оригіналу й перекладу та контекстом. Досягнення повної еквівалентності в такому розумінні практично неможливе, а іноді навіть небажане, адже це руйнує відповідність впливу текстів на читача оригіналу та перекладу [див. Селіванова 2008, с. 675].

Спроба побудувати типологію еквівалентності, знайти шаблі, що ведуть від теоретично можливої до оптимальної, зумовили виникнення теорії рівнів еквівалентності. Найвідоміші теорії рівнів еквівалентності ґрунтуються на трьох типах відповідностей знака, установлених в семіотичі: семантичному, синтаксичному та прагматичному [Гарбовский, с. 295].

Семантика є відношенням знака (в унілатеральній концепції знака) або форми знака (в білатеральній концепції) до позначеного ним змісту.

Синтактика є відношенням знака до інших знаків в мовленнєвому потоці.

Прагматика є відношенням знака до інтерпретатора.

Модель перекладацької еквівалентності Г. Єгера відтворюється на чотирьох рівнях:

- **прагматичному** (для чого говорить)
- **семантичному-1** – денотативному (про що говорить)
- **семантичному-2** – сигніфікативному (як сказати)
- **синтаксичному** (як розташувати елементи висловлювання відносно один одного) (Єгер 1978, с. 136-137) [цит. за: Гарбовский, с. 295].

О. Д. Швейцер також виокремлює чотири рівні еквівалентності:

- **прагматичний,**
- **семантичний (компонентний),**
- **семантичний (референційний),**
- **синтаксичний** [Швейцер 1988, с. 85-87].

Домінуючим є прагматичний рівень, що «охоплює такі життєво важливі для комунікації фактори, як комунікативна інтенція, комунікативний ефект, установка на адресата ... управляє іншими рівнями» [Швейцер 1988, с. 86-87].

В. Н. Комісаров розмежовував такі рівні еквівалентності:

- **мети комунікації,**
- **способу опису ситуації,**
- **опису ситуації,**
- **структури висловлення,**
- **лексико-семантичної відповідності** [Комиссаров 2002, с. 134].

У найсучасніших працях теоретиків перекладознавства розглядаються такі типи еквівалентності:

- **денотативна (фонова // екстралінгвальна) інформаційна еквівалентність;**
- **конотативна,** орієнтована на передачу стилістичного регістру або говору (соціолекту);
- **структурно-нормативна** як збереження жанрової специфіки оригіналу;
- **прагматична,** що передбачає адаптацію змісту оригіналу з метою його правильного сприйняття читачем перекладу;
- **формально-естетична,** орієнтована на відповідність враження від тексту оригіналу та перекладу [Мирошніченко 2003].

Американський перекладач і теоретик перекладу Ю. Найда запропонував виділити два типи еквівалентності перекладу: **формальну** та **динамічну** [Найда 1978].

Формальна орієнтована на оригінал (на форму та зміст) і передбачає збереження в тексті перекладу формальних ознак оригіналу (відтворення граматичних форм, пунктуації, абзаців, калькування ідіом за умови пояснення у примітках і коментарях відхилень від оригіналу). «При

дотриманні формальної еквівалентності увага концентрується на самому повідомленні, як на його формі, так і на змісті ...» [Найда 1978, с. 117]. Ю. Найда такий переклад називає перекладом-глосою, що переносить реципієнта до культури народу, мовою якого написаний оригінал.

Динамічна еквівалентність орієнтована на читача перекладу й тому потребує від перекладача адаптації лексики та граматики. Одержувач перекладу не переноситься до іншої культури, йому запропоновано «модус поведінки, релевантний контексту його власної культури» [Найда 1978, с. 129].

Ю. Найда вважав формальну та динамічну еквівалентність полюсами, між якими розташовуються чимало проміжних типів [Гарбовский, с. 305]. За Ю. Найдою, точний переклад є неможливим, отже, перед перекладачем постає вибір типу еквівалентності. Домінантою перекладу дослідник вважав динамічну еквівалентність, зважаючи на культурно-етнічний акцент його школи та специфіку перекладацької діяльності в Американському біблійному товаристві (адаптація Біблії переважно для сприйняття африканськими й індіанськими племенами) [Селіванова 2008, с. 676].

У перекладознавчих студіях кінця 80-х р.р. 20 ст. динамічна еквівалентність поступилася місцем **комунікативно-функціональній**, що визначається:

- як найоптимальніша збалансованість смислової, конотативної, екстралінгвістичної інформації текстів оригіналу та перекладу, що мотивується необхідністю досягнення рівноцінності їхнього впливу на своїх адресатів [Текст и перевод, с. 31];
- як найоптимальніший баланс семантики та форми, денотативної, конотативної стилістичної, культурної, прагматичної інформації текстів оригіналу та перекладу [Селіванова 2012, с. 456].

Визначення функціонально-комунікативної еквівалентності О. О. Селівановою ґрунтується на визначенні, запропонованому в монографії «Текст і переклад», однак не абсолютизується відповідність прагматичного впливу оригіналу та перекладу на своїх читачів.

3. Залежність еквівалентності від типу перекладного тексту.

В. С. Виноградов розглядає проблему еквівалентності в залежності від типу перекладного тексту. Рівень еквівалентності усних і письмових перекладних текстів різний. Найскладнішим для досягнення еквівалентності є **усний**, насамперед **синхронний**, переклад. При синхронному перекладі на зниження рівня еквівалентності впливають:

- фазовий зсув (усне перекладне мовлення породжується майже одночасно з сприйняттям усного повідомлення мовою оригіналу: на деяких відрізках перекладач відстає від тексту оригіналу за рахунок випередження на інших);

- синтаксичні трансформації (дієслово замість дієслівного звороту, перетворення складнопідрядного речення на складносурядне або на самостійне речення; зняття займенникових повторів тощо);
- словесне ущільнення (згортання) інформації;
- скорочення інформативної надмірності (надлишковості), якщо вона має місце в мовленні оратора;
- ймовірнісне прогнозування, тобто вмінні передбачати зміст фрази за її початковими лексичними одиницями, ключовими словами;
- прискорення темпу мовлення (в ритмі 150-200 слів на хвилину), при цьому неминучі пропуски та помилки;
- втрата особистісних характеристик мови оратора (тембр, модуляція голосу, експресивність інтонації тощо).

В. С. Виноградов еквівалентність усного перекладу оригіналу визначає як редуковану відносну еквівалентність [Виноградов, с. 20 – 21].

Рівень еквівалентності **письмового перекладу** – книжних (друкованих) текстів – набагато вищий. На відміну від усного, письмовий переклад створюється при постійному зверненні до оригіналу, до різних словників, довідників, енциклопедій тощо.

Офіційно-ділові тексти повністю орієнтовані на передачу змісту. Їхня форма в більшості випадків стереотипна. Звертання, зачини тексту, послідовність викладу, кінцівки документів у кожній мові підпорядковуються суворим правилам риторики та рясніють мовними штампами. У мові перекладу зберігається композиція оригіналу, але самі мовні штампи можуть відрізнитися за внутрішньою формою, збігаючись за змістом. У процесі перекладу іноді доводиться вдаватися до дослівного викладу (наприклад, в дипломатичних документах).

Відносність еквівалентності офіційно-ділових текстів визначається:

- відмінностями в мовних кліше, в риторичних структурах різних мов;
- можливістю появи елементів буквалізму;
- стилістичною нейтралізацією тексту перекладу;
- розбіжністю характеристик нейтрального стилю в різних мовах [Виноградов, с. 22].

Для **суспільно-інформативних текстів** (газетних і журнальних публікацій) характерне використання значної кількості звичних кліше, стереотипних фраз, газетних штамів, політичних термінів і понять, соціальних реалій тощо. У цьому випадку перекладач прагне перш за все передати точний соціально-політичний зміст таких публікацій і їхню суспільну спрямованість.

Відмінності між оригіналом і перекладом суспільно-інформативних текстів виникають за рахунок:

- синтаксичних трансформацій рема-тематичного характеру;
- усталених в мові перекладу відповідників;

- різниці в стилі газетно-журнальних публікацій мов оригіналу та перекладу;
- пояснювальних експлікацій в перекладі.

Ступінь відносної еквівалентності **наукових текстів** залежить від їхніх типів і видів. Чим більше формалізований науковий текст, тим еквівалентніший його переклад. Переклади деяких праць з математики, хімії чи біології, що складаються з стереотипних фраз, які вводять відповідні формули, майже тотожні оригіналу. У процесі перекладу наукових праць основне – передати логіку думки, суть наукової доктрини, послідовність міркування. Для цього нерідко приходиться в перекладах міняти синтаксичну структуру фраз оригіналу, знижувати емоційну тональність, якщо вона є в оригіналі, давати описові трактування термінів.

Рівень відносної еквівалентності перекладів наукової літератури обумовлюється:

- деякими граматичними трансформаціями,
- логічними, термінологічними уточненнями та роз'ясненнями.

У **художньому перекладі** (особливо віршованому), за словами В. С. Виноградова, свої особливі закони еквівалентності оригіналу: «... він може лише нескінченно зближуватися з оригіналом. Тому що у художнього перекладу є свій творець, свій мовний матеріал і своє життя в мовному, літературному та соціальному середовищі, що відрізняється від середовища оригіналу» [Виноградов 2006, с. 23].

Причини відносної еквівалентності художнього перекладу й оригіналу викликані:

- своєрідністю сприйняття оригіналу перекладачем;
- різносистемністю мов;
- відмінностями соціокультурного середовища;
- стилем перекладача тощо.

4. Трансформації як спосіб досягнення еквівалентності.

4.1. Визначення трансформацій в перекладознавстві.

Для досягнення еквівалентності оригіналу та перекладу, за відсутності прямих, повних відповідників, перекладачеві необхідно вміло застосувати трансформації – перетворення, які здійснюються при переході від оригінального тексту до перекладного.

Під перекладацькими трансформаціями М. К. Гарбовський розуміє «такий процес перекладу, в ході якого система смислів, укладена в мовних формах вихідного тексту, сприйнята та зрозуміла перекладачем в силу його компетентності, трансформується природним чином внаслідок мовної асиметрії в більш-менш аналогічну систему смислів, перевтілюючись у форми мови перекладу» [Гарбовський, с. 366].

Л. К. Латишев, розуміючи еквівалентність як рівноцінний вплив тексту оригіналу та перекладу на своїх читачів, визначає трансформації як відступ від структурного та семантичного паралелізму між вихідним текстом і перекладом на користь їхньої рівноцінності з точки зору впливу [Латишев, с. 27].

На думку Л. С. Бархударова, переклад можна вважати міжмовною трансформацією [Бархударов, с. 6] в широкому розумінні цього терміну. У вузькому значенні перекладацька **трансформація**, за О. О. Селівановою, – «це перетворення, модифікація форми, або змісту і форми, зокрема, з метою збереження відповідності комунікативного впливу на адресатів оригіналу й перекладного тексту» [Селіванова 2012, с. 456]. На її думку, такі перетворення здійснюються як на підставі системних розбіжностей двох мов і є системними трансформаціями, так і через відмінність культур, онтологій двох народів, програм інтерпретації читачів оригіналу та перекладу. Останні перетворення можна назвати функціональними [Селіванова 2012, с. 456].

4.2. Типологія трансформацій у перекладознавстві.

У перекладознавстві існують різні типології трансформацій. Я. Й. Рецкер виокремлює в перекладі три категорії відповідників: 1) еквіваленти, 2) варіантні та контекстуальні відповідники, 3) перекладацькі трансформації. До трансформацій відносить: диференціацію значень, конкретизацію, генералізацію, змістовий розвиток, антонімічний переклад, цілісне перетворення та компенсацію втрат [Рецкер, с. 11–12].

За класифікацією Л. С. Бархударова, яку він сам називає приблизною й умовною, трансформації діляться на перестановки, заміни, додавання й опущення [Бархударов, с. 36].

Л. С. Бархударов, Л. К. Латишев, Т. Р. Левицька, А. М. Фітерман, В. Н. Комісаров трансформації підрозділяють на морфологічні, синтаксичні, стилістичні, семантичні, змішані.

Нову класифікацію перекладацьких трансформацій запропонувала О. О. Селіванова, спираючись на тріаду мовного семіозису (Ч. Морріс) – семантики, синтактики та прагматики, оскільки переклад є перетворенням мовного продукту однієї семіотичної системи продуктом іншої, орієнтованим на інтерпретанту свого адресата [Селіванова 2012, с. 456].

На думку О. О. Селіванової, розділити наведені три виміри семіозису як цілісного процесу вкрай важко, адже зміна форми зумовлює здебільшого і зміну смислу, модифікація прагматичного впливу також передбачає зміну форми та змісту повідомлення. Ураховуючи таку нероздільність, перекладацькі трансформації умовно діляться на **формальні, формально-змістові**, обумовлені специфікою мовних систем оригінального та перекладного текстів, а також контекстуальними та прагматичними факторами, та **прагматичні**, останні є також формально-змістовими [Селіванова 2012, с. 458].

Формальні трансформації передбачають зміну форми в перекладі при збереженні змісту оригіналу.

Формально-змістові трансформації передбачають зміну форми та модифікацію змісту.

Кожен з цих типів представлений одиницями різних мовних рівнів: фонетичного, графічного, лексичного, граматичного (морфологічного та синтаксичного) тощо.

Література

1. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – 3-е изд., перераб. – М. : КДУ, 2006. – 240 с.
2. Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник / Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во Московского университета, 2004. – 544 с.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение [Электронный ресурс] / В. Н. Комиссаров – М. : ЭТС, 2002, 424 с. – Режим доступа : <http://library.durov.com/Komissarov-089.htm>
4. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – М., 1981. – 237 с.
5. Найда Ю. К науке переводить // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / Ю. Найда. – М. : Международные отношения, 1978. – С. 114 – 137.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Р. Валент, 2004. – 240 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
8. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Текст и перевод. – М. : Наука, 1988. – 160 с.
11. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988 – 216 с.

Тема 3: МОДЕЛІ ПЕРЕКЛАДУ

Зміст

1. Денотативна (ситуативна) модель перекладу.
2. Семантична модель перекладу.
3. Інформативна модель перекладу.
4. Трансформаційна модель перекладу.
5. Модель перекладу із мовою-посередником.
6. Психолінгвістична модель перекладу.
7. Комунікативні моделі перекладу.
8. Дискурсивна модель перекладу.

Актуальною проблемою сучасного перекладознавства є моделювання перекладацького процесу.

Моделі перекладу – це гіпотетичні абстрактні схеми представлення процесу перекладу, метою побудови яких є спроба знайти пояснення перетворенню змісту, вираженого засобами однієї мови, на відповідний зміст, виражений засобами іншої мови [Селіванова 2012, с. 445].

Модель перекладу – умовний опис низки розумових операцій, виконуючи які перекладач може здійснити переклад всього оригіналу або його частини [Комиссаров 1990, с. 158].

Найбільш поширеними в загальній теорії перекладу є денотативна, семантична, трансформаційна, семантико-семіотична, комунікативно-функціональна, інформативна моделі перекладу.

Денотативна (ситуативна) модель перекладу передбачає ототожнення знаків двох мов із денотатами або референтами на підставі єдності предметного світу, складники якого отримують позначення у мовах світу. За умови відсутності у певних мовах відповідників перекладач компенсує такі лакуни за рахунок коментарів, приміток, прямих запозичень. Звернення до денотативної ситуації зумовлює спосіб її опису в певній культурі засобами відповідної мови [див.: Виноградов, с. 27; Нелюбин, с. 46; Сдобников, Петрова, с. 228–232; Селіванова 2012, с. 446].

Семантична модель перекладу апелює до змістовних компонентів вихідного тексту, застосовуючи компонентний аналіз відповідників, і до синтезу змісту в матеріалі мови перекладу. Ця модель оперує глибинними семантичними категоріями та структурами й передбачає досягнення адекватності шляхом відповідності набору семантичних, конотативних і стильових ознак [Виноградов, с. 27; Селіванова 2012, с. 446].

Завданням **інформативної моделі перекладу** (яку запропонував і розробив Р. К. Міньяр-Белоручев) є врахування різних типів інформації, носієм яких є оригінальний текст і які повинен декодувати перекладач, щоб мовою перекладу перетворити інформаційний масив для оптимального сприйняття його адресатом перекладу. Інформативна модель має переважно етнокультурну установку, враховує своєрідність культур, онтологій етносів, умови створення вихідного тексту, культурну компетенцію адресатів перекладу [Виноградов, с. 27; Нелюбин, с. 44–45; Селіванова 2012, с. 446].

Трансформаційна модель перекладу (І. І. Ревзін, В. Ю. Розенцвейг, Ю. Найда) ґрунтується на міжмовних трансформаціях мінімальних ядерних глибинних структур, зокрема, на перебудові синтаксичних схем побудови речень, знанні принципів і параметрів вихідної мови й мови перекладу, трансформацій й обмежень на них у певних мовах [див.: Виноградов, с. 27; Нелюбин, с. 55–56; Сдобников, Петрова, с. 233–238; Селіванова 2012, с. 446].

Модель перекладу із мовою-посередником розглядають або як еталонну систему поєднання наборів ознак двох мов, або як гіпотетичну концептуальну мову, що представляє зміст тексту й позбавлена особливостей мов оригіналу та перекладу. Дослідники припускають можливість мови-посередника лише для двох мов при перекладі тексту з однієї мови на іншу як проміжний простір між ними, що фактично є сполученням двох мов. Так, мова-посередник містить набір еталонних ознак, які всі не можуть бути

представлені в тій чи іншій мові, а наявні в кожній із мов частково [див.: Селіванова 2012, с. 447].

Психолінгвістична модель перекладу передбачає використання такої внутрішньої програми як згорнутого змісту оригінального тексту (концепту), що дає змогу перекодувати її за правилами мови перекладу. При цьому перекладач проектує власне зовнішнє мовлення на зміст і форму вихідного тексту.

А. Баранов представляє прикладну модель «**синтезу через аналіз**», проміжною ланкою якої концептуальне представлення тексту, позбавлене особливостей вхідної та вихідної мов, забезпечене мовними знаннями та здатністю й різноманітними екстралінгвальними знаннями. Дослідник наголошує на тому, що переклад за повною схемою – це не підбір перекладацьких відповідників, а максимально глибоке розуміння тексту плюс породження нового тексту іншою мовою, або, інакше, два послідовних переклади: спершу на гіпотетичну концептуальну мову-посередник, а потім, уже з цього посередника, на мову-мету. У наведеній моделі перекладу застосовується принцип мови-посередника як гіпотетичної концептуальної мови, що представляє зміст тексту й позбавлена особливостей мов оригіналу та перекладу. Перехід від етапу прямого перекладу до систем із трансфером, що є стратегією побудови програм машинного перекладу за допомогою введення проміжної мови-посередника, приводить до ідеї створення універсальної семантичної мови, незалежної від вхідної й вихідної мов. Однак розробка такої мови зіткнулася з недостатнім рівнем сучасної семантичної теорії та залишилася віддаленою перспективою [див.: Селіванова 2012, с. 448].

Комунікативні моделі перекладу корелюють із моделюванням комунікативних ситуацій у теорії комунікації, прагматиці, теорії зв'язку. Такі моделі є різноманітними за кількістю складників, способом їхньої взаємодії (О. Каде, В. Вілс). Переклад у цих моделях розглядається як перехідна ланка між двома накладеними одна на одну комунікативними ситуаціями й передбачає дві фази: декодування й обробки перекладачем змісту оригінального тексту й породження нового тексту мовою перекладу. За словами Р. К. Міньяр-Белоручева, переклад мовби подвоює компоненти комунікації, з'являються два джерела, кожне із своїми мотивами і цілями висловлення, дві ситуації (зокрема, позитивна й негативна), два мовленнєвих утворення і два одержувача. Подвоєння компонентів комунікації і є головною відмінністю перекладу як виду мовленнєвої діяльності.

Перша фаза комунікативних моделей перекладу передбачає рефлексивне розуміння перекладачем світу смислів адресанта оригінального тексту, його програми інтерпретації для читача оригіналу, ступеня цінності текстової інформації та співвіднесеності її з вихідною культурою й буттям.

Друга фаза перекладу є зіставленням внутрішньо висловленої рефлексії перекладача з кодом іншої мови у «міжпороговому» просторі інтерпретації / породження з урахуванням універсуму іншої культури та буття іншого етносу, що є підґрунтям для створення тексту перекладу. З огляду на це

процес перекладу можна кваліфікувати як інтерпретаційно-породжувальний дискурс. Діяльність перекладача не є ізольованою, адже вона перебуває у складних діалогічних відношеннях із буттєвою сферою, семіотичним універсумом культури тексту оригіналу та перекладу [див.: Виноградов, с. 27; Селіванова 2012, с. 449].

Дискурсивна модель перекладу, запропонована О. О. Селівановою, ґрунтується на розробленій діалогічній моделі комунікативної ситуації (дискурсу), теоретичні засади якої висновуються з концепції діалогічності гуманітарного пізнання М. Бахтіна, теоретичного потенціалу лінгвсеміотики, комунікативної лінгвістики, лінгвокультурології, етнопсихолінгвістики, текстолінгвістики, дискурсології, лінгвосинергетики.

Діалогічна модель являє собою складну нелінійну систему, що включає ряд модулів як самостійних функціональних вузлів. Антропними модулями перекладу як інтерпретативно-породжувального дискурсу є адресант, передбачуваний або реальний адресат і перекладач як проміжна система, що здійснює перетворення вихідного тексту. Дані модулі представлені сферами індивідуальної свідомості, синхронізованими з полями колективної свідомості й культури етносів, і одним або двома (для перекладача) мовними кодами. Ці складові забезпечують на основі багатопланових діалогічних відношень:

- а) породження модуля тексту-оригіналу з убудованою в ньому програмою інтерактивності й інтерпретації;
- б) інтерпретацію цього модуля перекладачем виходячи з його компетенції й інтерпретанти;
- в) породження модуля тексту-перекладу як перетворення на основі зміни реєстрів ментальних лексиконів, націлене на передбачуваного адресата;
- г) сприйняття його реальним адресатом перекладу.

Діалогічними корелятами перерахованих модулів, у тому числі текстових, служать динамізовані в часі й просторі модулі інтеріоризованого буття й семіотичних універсумів культури, до яких занурені автор, перекладач й адресат. На думку авторки цієї моделі перекладу, в ракурсі запропонованої моделі представляється перспективна концепція тотального перекладу П. Торопа, відповідно до якої процесуальна сутність перекладу розглядається в сукупності чотирьох факторів: текстового, метатекстового, інтертекстового й екстратекстового. Останні два фактори детермінують переклад соціокультурною онтологією етносів, тому що культура виходить за межі сукупності або навіть системи текстів і розчиняється в соціумі. Модель перекладу організована як синергетична, тобто відкрита, складна, нелінійна, нерівноважна суперсистема, що переходить від хаосу рефлексії перекладача до порядку породження нового тексту й далі від хаосу рефлексії адресата при сприйнятті ним перекладного тексту до порядку входження тексту до універсума нової культури. Головним аттрактором такої системи слугує діалогічність, що опосередкує всі фази перекладу. Синергетика перекладу визначається також взаємною детермінованістю всіх складових її комунікативного континуума, наявністю параметрів самоорганізації системи,

що забезпечують баланс змістів і прагматичну відповідність, і деструктивних чинників, що базуються на лакуарності мов і текстів оригіналу та перекладу, невідповідності культурної й комунікативної компетенції носіїв мови оригіналу та перекладу. При перекладі, пройшовши через хаотичний, неструктурований стан, система робить фазовий перехід на якісно новий рівень самоорганізації [Селіванова 2012, с. 451–453].

Література

1. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – 3-е изд., перераб. – М. : КДУ, 2006. – 240 с.
2. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Н. Комиссаров – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
3. Нелюбин Л. Л. Введение в технику перевода / Л. Л. Нелюбин. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2009. – 320 с.
4. Селиванова Е. А. Модель перевода в парадигмальном пространстве современной лингвистики / Е. А. Селиванова // Культура народов Причерноморья: Науч. журнал. – январь, 2003. – № 37.
5. Селиванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селиванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
6. Селиванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селиванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
7. Сдобников В. В., Петрова О. В. Теория перевода / В. В. Сдобников, О. В. Петрова. – М. : АСТ Восток-Запад, 2006. – 448 с.

Тема 4: ІНФОРМАЦІЯ ЯК ОСНОВА ПЕРЕКЛАДУ

Зміст

1. Дефініції інформації.
2. Типологія інформації в перекладознавстві.
 - 2.1. Денотативна інформація.
 - 2.2. Конотативна інформація.
 - 2.3. Прагматична інформація.

1. Дефініції інформації.

У широкому розумінні інформація визначається як «сукупність знань, образів, відчуттів у свідомості людини чи штучному інтелекті, що надходять різними каналами передачі, переробляються та використовуються у процесі життєдіяльності людини та роботі комп'ютерних систем» [Селіванова 2010, с. 217]. У сучасній лінгвістиці розглядають інформацію як маніфестовану у знаковій формі природних мов, а також у паравербальних і невербальних засобах комунікації [див.: Селіванова 2010, с. 217].

Визначення та типологія інформації є актуальною проблемою в перекладознавстві, оскільки процес перекладу визначається як «передача

інформації, що міститься в творі, засобами іншої мови» [Виноградов, с. 52], а функціонально-комунікативна еквівалентність є оптимальним балансом семантики та форми, денотативної, конотативної, стилістичної, культурної та прагматичної **інформації** текстів оригіналу та перекладу [Селіванова 2012, с. 456]. На думку В. С. Виноградова, інформація, що повідомляється в оригіналі, є тією інваріантною основою, яку слід зберегти незмінною і в перекладі [Виноградов, с. 52]. Під **інформацією** В. С. Виноградов розуміє увесь зміст, усі відомості як смислового, так і стилістичного, емоційно-експресивного, функціонального, оцінного, жанрового, естетичного характеру, закріплені в оригінальному тексті, що мають бути передані під час перекладу іншою мовою [Виноградов, с. 52].

Увага в перекладознавстві приділяється порівняльному визначенню обсягу інформації, що міститься в словах оригіналу та перекладу. Е. П. Шубін виокремлює три види словесної інформації: *семантичну*, що передає найрізноманітніші відомості про буття та виражає ставлення мовця до відомостей, що передаються; *паралінгвістичну* – інформацію про самого мовця чи того, хто пише, яка може породжуватися незалежно від його волі; *емоційно-естетичну*, що впливає на реципієнта. П. І. Копанєв розмежовує *семантичну* й *емоційно-естетичну* (*емоційно-експресивну*) інформацію. І. Р. Гальперін, слідом за А. Модем, називає два різновиди інформації: *смислову* й *естетичну*, які, в свою чергу, підрозділяються на залежну та незалежну [див: Виноградов, с. 53].

В. С. Виноградов вважає, що доцільно виокремити в інформативній структурі слова насамперед два основних типи інформації: *екстралінгвістичну* (знаменну), що відображає поняття й уявлення про явища, факти, про будь-які об'єкти дійсності, про характеристики, дії, стани, особливості, якості і т. д., які притаманні різним матеріальним і духовним формам природи та суспільства, та *лінгвістичну* (службову), під якою розуміється той лінгвістичний зміст, який виявляється в так званих порожніх граматичних категоріях (рід неживих іменників і дієслів, рід, число та відмінок прикметників, деякі категорії займенників і т. д.) [Виноградов, с. 53]. На нашу думку, виокремлення типів інформації не завжди послідовне, часто не витриманий єдиний принцип класифікації. Не можна розмежувати словесну та текстову інформацію. Аналіз змісту зіставних слів варто проводити як на мовному рівні, визначаючи та порівнюючи постійно закріплені за словами види інформації та закономірності їх реалізації, і на рівні мовлення, «тому, що слово в момент вживання може змінювати стильове забарвлення, набувати нових стилістичних відтінків і змісту, відмінного від загальноприйнятого» [Виноградов, с. 61]. І. Р. Гальперін зазначає, що інформація – категорія мовлення, а зміст – категорія мови; інформація мовної одиниці породжується у мові на основі її змісту; «не лише слово, але й інші одиниці мови стають одиницями мовлення» [Гальперін, с. 9]. Слово реалізує своє конкретне значення тільки в контексті, тому в перекладознавстві важливо говорити не тільки про інформативний обсяг слова, а також про текстову інформацію.

2. Типологія інформації в перекладознавстві.

В істиннісній семантиці інформація ототожнюється із пропозиційним компонентом. Однак, як зауважує О. О. Селіванова, у процесах розуміння тексту в реальних дискурсах виникає потреба в розширенні спектру інформації за рахунок образних схем, метафоричних моделей, прагматичного й модального компонентів, контекстуально-ситуативних даних [Селіванова 2010, с. 218]. Виходячи зі змісту інформації, на нашу думку, закономірно виділяти такі типи інформації:

- денотативну,
- конотативну,
- прагматичну.

2.1. Денотативна інформація.

Денотативна інформація (поняттєво-логічна, смислова, семантична) включає **пропозиційну** й **асоціативно-метафоричну** інформацію.

Пропозиційна інформація носить істинний, об'єктивний характер і передається словами в прямих значеннях.

Для передачі пропозиційної інформації в перекладі використовуються насамперед прямі повні еквіваленти; за їхньої відсутності перекладачі вдаються до трансформацій: синонімічних (заміна слова оригіналу відносним семантичним синонімом в перекладі), кореферентних, метонімічних (гіперо-гіпонімічних, гіпо-гіперонімічних, партонімічних, еквонімічних, холонімічних) замін тощо.

Семантичні міжмовні синоніми використані перекладачем для перекладу таких фрагментів тексту оповідань А. П. Чехова: *Ну да погляди же на меня хорошенько! Такой же красавец, как и был! Такой же душонок и щеголь!* (Чехов, Толстый и тонкий) // *Ну, та глянь же на мене гарненько! Такий же красунь, як і був! Такий же душечка і чепурун!* Із ряду синонімів щеголь – чепурун, франт, (розм.) джигун, дженджик [Зубков, с. 429] перекладач обирає синонімічний відповідник чепурун – «опрятный чистый», втрачається сема «до блеска, с шиком, модно одет».

Гіпо-гіперонімічна трансформація (генералізація), що полягають у заміні видового поняття родовим, використовується Г. Тютюнником у перекладі повісті В. Шукшина «Калина Красная»: *А в «Волге» – Люсьен дожидается* (Шукшин, Калина Красная) // *А в машині – Люсьен чекає.* Видове поняття «Волга» замінено родовим машина.

Гіперо-гіпонімічні відповідники як результат заміни родового поняття видовим (конкретизація) також знайшли відображення в перекладі повісті В. Шукшина: *Ну, ладно, мне **работать** надо* (Шукшин, Калина Красная) // *Ну, годі, мені **орати** треба.* Слово із загальним значенням *работать* замінено словом з конкретним значенням *орати*.

Пропозиційна інформація пов'язана з **асоціативно-метафоричною**, яка формується шляхом переінтерпретації знань в термінах інших предметних сфер на підставі розумової аналогії, синестезії, образного сприйняття об'єкту. Асоціативно-метафорична інформація представлена метафорами, які слідом

за Дж. Лакоффа і М. Джонсоном, розглядаємо як використання знака однієї концептуальної сфери (донорської) на позначення компонента іншої (реципієнтної). Метафори властиві повсякденній мові й мисленню людини та ґрунтуються на набутому в процесі спільної діяльності етносу досвіді [див.: Лакофф і Джонсон, с. 387-416]. Донорські сфери навіть одних і тих же метафор у різних мовах можуть бути різними: цю обставину повинен враховувати перекладач: пор.: рос. *время бежит* // укр. *час лине, летить*; рос. *дождь идет* // укр. *дощ іде* // польск. *pada deszcz*; в інших мовах використовується неметафоричне найменування цього явища природи: нім. *es regnet*. Важливо зберегти метафору в перекладі як стилістичний прийом. Утрата метафори призводить до порушення балансу прагматичного впливу на читача оригіналу та перекладу, як, наприклад, у перекладі такого фрагменту оповідання А. Чехова: *Сам он съежился, сгорбился, сузился... Его чемоданы, узлы и картонки съежились, поморщились...* (Чехов, Толстый и тонкий) // *Сам він зіщулювся, згорбився, звузився...*

Його чемодани, клунки і коробки стиснулись, поморщились... Метафоричному дієслову *съежился*, що саркастично характеризує і людину, і речі в оригіналі, перекладач знаходить різну заміну в різних випадках: герой *зіщулювся*, а речі *стиснулись*. Обидва відповідники мають місце в російсько-українському словнику: «*съеживать* – *зіщулювати, зіщулити, (морщити) поморщити, зморщити*» [Зубков, с. 365] і, на перший погляд, цілком відповідають ситуації. Однак при збереженні змісту, образна основа, що міститься в метафорі оригіналу, а з нею чеховська іронія втрапилися.

2.2. Конотативна інформація.

Складність виокремлення такого типу інформації, як **конотативна**, пов'язана з дискусійністю проблеми визначення конотації як додаткового компонента значення мовної одиниці, передусім з її системною або мовленнєвою (функціональною) природою. У лінгвістиці існують три підходи до визначення конотації: перший розглядає конотацію як системно-обумовлені додаткові складові значення (оцінку, емотивність, функціонально-стилістичне забарвлення) (І. Арнольд, В. Телія та ін), що має як системний, так і мовленнєвий характер; на думку представників другого підходу, конотат не входить в дефініцію слова, будучи семантичною асоціацією, тому конотація обмежується виникаючими в мовленні додатковими елементами змісту, пов'язаними з характеристикою ситуації спілкування, ставленням комунікантів до предмета мовлення – асоціативними, контекстуальними, прагматичними (Л. Ельмслев, Г. Колшанський, М. Комлев, І. Стернін, З. Попова). Третє розуміння конотації містить такі аспекти: ситуативно-психологічний (іронічна, експресивна конотація), соціально-лінгвістичний (жаргонна, розмовна, книжна), лінгвістичний (архаїчна, неологічна), культурний (культурна) й ін. [див.: Селіванова 2010, с. 281–282]. О. О. Селіванова розглядає конотацію як додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також

відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації [Селіванова 2010, с. 281]. Враховуючи саме це визначення й, орієнтуючись на потреби й особливості перекладу, виокремлюємо такі види **конотативної** інформації: **емоційно-оцінну, експресивну, стилістичну та культурну**.

2.2.1. Емоційно-оцінний, експресивний типи інформації полягають як у вираженні оцінки, почуттів, емоцій того, хто говорить або пише, так і в емоційному впливі на реципієнта. Важливо для перекладача зберегти цей вплив на читача тексту перекладу. Російський фразеологізм зі значенням психо-емоційного стану й емоційно-експресивним забарвленням: ***вот так клюква!*** – «просторечное выражение удивления, разочарования и т. п.; синонимичное фразеологизмам *вот так штука, вот так фунт!*» [Молотков, с. 80], не має прямого повного еквівалента в українській мові, однак йому відповідають українські емоційно-експресивні вислови: *от тобі й на! от тобі й маєш! отакої! туди до біса!* [Зубков, с. 162]. Емоційно-оцінна інформація зберігається за передачі російських фразеологізмів *елки-палки, елки зеленые*, що виражають досаду, захоплення, здивування тощо [Молотков, с. 155], українськими відповідниками: *от так-так! оце так! отакої! отуди к лихій годині! отуди до біса! отака ловись!* **Експресивна** інформація збережена завдяки морфологічним і синтаксичним трансформаціям в такому фрагменті перекладу: – *Ой, як щедро... Чи не занадто?* (Гончар, Берег любові) // – *Столько щедрости... даже, пожалуй, слишком; Что означает? Кто ответит? Загадок тут же та загадок* (Гончар, Берег любові) // *Как это понимают? Кто ответит? О, сколько тут еще загадок!*

2.2.2. Стилiстична інформація.

Стилiстична інформація включає **функціонально-стилiстичну та фігурально-стилiстичну**.

Функціонально-стилiстична інформація передає функціонально-стилiстичні характеристики: стиль, соціолект, часові характеристики лексичних одиниць.

Стилiсова інформація відображає приналежність лексичних одиниць до певного стилю; вона передається за допомогою таких характеристик слова, як: *книжне (поетичне, високе, патетичне), розмовне, просторічне, лайливе* тощо. Не завжди перекладачеві вдається зберегти стилiсову інформацію перекладу. Так, в українському перекладі повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» слову ***бранный*** (в словнику позначка: *традиционно поэтическое, высокое*) відповідає стилiстично нейтральний синонім ***бойовий***, при цьому втрачається функціонально-стилiстична інформація оригіналу: *...весь был он создан для бранной тревоги* (Гоголь, Тарас Бульба) // *...весь був він створений для бойової колотнечі*.

Соціолектна (соціолокальна, соціальна, стилiсова, соціогеографічна) інформація, яка вказує на соціосферу функціонування слова, інформує про його соціальну приналежність і локальну розповсюдженість. Соціолектну інформацію містять:

професійні слова (рос. *статья, передовица, спецкор; завгар, баранка, загорать, ходка, подбросить*);

жаргонна лексика (рос. *зарубежка, заруба, зачетка, окно, хвост, кол, шпоры, корочки*; укр. *зарубіжка, заліковка, хвіст, стипуха, кобіта*; англ. *to take smb for a ride* (*укокошити*), *mouse* (*синяк під оком*), *rat* (*донощик*);

діалектні слова (рос. *басена, баский, баять, байкий, кочет, когут*; укр. *пательня, шалик, кульчики, морелі*).

Для перекладача знання таких характеристик слів оригіналу надзвичайно важливо для правильного осмислення та сприйняття тексту і вірного вибору лексичних відповідників в перекладі. Соціолектна інформація «стає іноді нездоланим мовним бар'єром, що змушує перекладача відмовитися від її відтворення подібними засобами мови перекладу», – підкреслює В. С. Виноградов [Виноградов, с. 58].

Хронологічна (часова, діахронічний) інформація пов'язана із застарілою (архаїзми, історизми) та новою (неологізми) лексикою. Властива лексичним одиницям часова характеристика виявляється в художньому мовленні змістовною та багатофункціональною. Вона може зберігатися, передаючи стиль оригіналу та мову часу його написання, а може втрачатися, якщо перекладач адаптує текст перекладу до сучасного читача: *Через базарную площадь идет полицейский надзиратель Очумелов в новой шинели и с узелком в руке. За ним шагает рыжий городской... (Чехов, Хамелеон) // Через базарну площу йде поліцейський наглядач Очумелов у новій шинелі і з клуночком у руці. Услід за ним ступає рудий городовик... Полицейский надзиратель, городской – посади в царській Росії часів написання оповідання – збережені в перекладі. – **Вестимо, генеральская!** – говорит голос из толпы (Чехов, Хамелеон) // – **Звісно, генеральський!** – каже голос з натовпу; – *Это не наша, – продолжал Прохор. – Это генералова брата, что намеднишь приехал (Чехов, Хамелеон) // Це не наш, – каже далі Прохор, – Це генералового брата, що оце приїхав.* Застарілі слова *вестимо, намедни* замінені в українському перекладі загальноживаним *звісно* та розмовним *оце*.*

Фігурально-стилістична інформація служить для створення різних стилістичних ефектів комізму, іронії, сатири тощо. Стилістичний контраст, що полягає в розбіжності (контрасті) стилістичних забарвлень слів у висловлюванні, часто використовують письменники для створення комічного ефекту: – *Денег нет? А переплачивать на извозопромышленников есть деньги? (Ильф и Петров, Двенадцать стульев) // – Грошей нема? А переплачувати на візників є гроші?* У цьому фрагменті оказіональний композит *извозопромышленники*, який служить для створення гумористичного ефекту, побудованому на грі розмовного та книжного стилів, в українському перекладі замінений нейтральним словом *візники*, що призвело до втрати такого ефекту.

Автори роману «Дванадцять стільців» для створення гумористичного ефекту використовують архаїзм, що призводить до стилістичного контрасту (поєднання в одному висловлюванні розмовного та високого стилів): *Вы*

сошли с ума! – **воскликнул Бендер** и **сейчас же сомкнул вежды** (Ильф и Петров, Двенадцать стульев) – застарілий старослов'янізм *вежды*, підтриманий книжною (високою) лексикою *воскликнул, сомкнул*, на тлі нейтральної та розмовної звучить комічно. У перекладі (– *Ви з'їхали з глузду!* – *скрикнув Бендер і одразу ж склепів сонні повіки*) застаріле слово *вежды* замінюється

стилістично нейтральним *повіки*, що призводить до втрати комічного компоненту.

2.2.3. Культурна інформація.

Вірне розуміння художнього тексту залежить від знання культури народу, мовою якого створювався літературний твір, тому важливим моментом під час перекладу є передача **культурної інформації** – «сукупності маркованих знань і уявлень носіїв певної етнічної культури» [Селіванова 2008, с. 298]. Враховуючи одиниці організації етнокультурної компетенції, охарактеризовані О. О. Селівановою в підручнику «Основи теорії мовної комунікації» [див.: Селіванова 2011, с. 281-289], виокремлюємо такі підтипи культурної інформації: **культурно-знакову, міфологічну, прецедентну, архетипну, стереотипну.**

Культурно-знакова інформація включає **реалії, константи культури та символи. Реалії** – одиниці національної мови, що позначають унікальні референти, властиві одній лінгвокультурі та відсутні в іншій [Швейцер 1973, с. 251]. У перекладі існують різні способи передачі інформації, пов'язаної з реаліями: тлумачення, примітки, виноски, коментарі; гіпо-гіперонімічні, гіперо-гіпонімічні, еквонімічні заміни, транскрипція, транслітерація, калькування тощо. Так, орієнтацією на адресата чужої культури обумовлені прагматичні концептуальні перетворення в перекладах – заміна реалій оригіналу реаліями мови перекладу: *Намеднись **по избам** ходил, приказывал, чтоб песней не пели и чтоб огней не жгли* (Чехов, Унтер Пришибеев) // *Оце якось **по хатах** ходив, наказував, щоб пісень не співали і щоб світла не світили.* Спостерігається заміна концепту в перекладі на ближчий (зрозумілий) українському читачеві. Цей прийом у теорії перекладу отримав назву уподібнення або еквонімізації. Уподібнені слова називають поняття, підрядні по відношенню до родового поняття: **изба** та **хата** – вид житла (будинок), проте **изба** – «**дерев'яний селянський будинок**» [Ожегов, с. 237], **хата** – це **білений селянський будинок** на Україні, півдні Росії [Ожегов, с. 861].

Символи – «естетично канонізовані, культурно значимі концептуальні структури іншої, ніж первинний зміст реалії чи знака, понятійної сфери, яка характеризується образністю, мотивованістю, дейктичністю, імперативністю, психологічністю» [Селіванова 2008, с. 296] – також стають наріжним каменем для перекладача. Так, символіка кольорів різна в різних народів: у російському узусі **чорний** колір традиційно асоціюється з нещастям, чимось неприємним і прикрим (*черная работа* – брудна, важка фізична робота; *черный день* – період негод, нещастя; *черный шар* – голос, поданий проти чого-небудь, чорний – колір жалоби); в китайській мові за словом **чорний**

історично закріплені позитивні асоціації (позитивних персонажів в пекінській опері розфарбовували чорною фарбою; фразеологізм *чорне обличчя* символізує справедливість і невідкупність; *чорний кінь* – несподівано виявлений талант).

Кожна країна має своєрідні анімалістичні символи:

Лось – символ Скандинавських країн. З давніх часів люди цих країн поклонялися лосю. Зображення цієї тварини виявлено археологами на скелях, гробницях і саркофагах.

Лев – цар звірів, один із найстаріших і найпопулярніших геральдичних символів Англії. В Англії король Генріх I (1070-1135) використовував лева в орнаменті свого щита. З 918 баннеретів короля Едварда II (1285-1327) 225 мали на своїх гербах лева.

Лисий Орел (*Haliaeetus leucoscephalus*), або білоголовий орлан, був офіційно оголошений Національною Емблемою США Другим Континентальним Конгресом в 1782 р. Ця емблема була вибрана засновниками США, оскільки цей різновид орла зустрічається тільки в Північній Америці. Орел став символом свобод США, духу та переваги. Образ білоголового орлана можна знайти на багатьох атрибутах США («Великій Печаті», друку федеральних відомств, на штандарті Президента та на асигнації в 1 долар). Його зображення та символіка відіграють істотну роль в американському мистецтві, фольклорі, музиці й архітектурі.

Компонентом культурної інформації можуть виступати **міфи** – фіктивні закріплені в етносвідомості ідеї, які приймаються на віру всіма представники етносу й не потребують доведення чи спростування [Селіванова 2008, с. 297].

Міфологічну інформацію на мовному рівні представляють міфологеми: ... *Да куда же к лешему я это еду?* (Чехов, Горе) // ... *Та куди ж це до дідька я їду? Леший и дідько* – міфічні істоти: *леший* «у слов'янській міфології людиноподібна казкова істота, що живе в лісі, дух лісу, ворожий до людей» [Ожегов, с. 325], *дідько* – «міфологічне: те саме, що біс, нечиста сила» [СТСУМ, с. 251]. Рос. *к лешему*; укр. *до дідька* – просторічне лайливе висловлення досади.

Міфи та символи мають архетипну основу – **архетипну** інформацію.

Архетип – первинна уроджена психічна структура, прояв родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їх колективного підсвідомого, що забезпечує цілісність і єдність людського [Селіванова 2008, с. 297; Селіванова 2011, с. 289].

За К. Юнгом, архетипи діляться на психологічні, якщо вони виходять із пам'яті роду, та культурні, створені культурним досвідом людства (наприклад, архетипи *життя, смерті, мадонни, вічного мандрівника, героя*). Зміст архетипів може бути універсальним й етнокультурним [Селіванова 2008, с. 298], особливу складність для перекладача складають останні.

Адекватність перекладу залежить від знання культурних, етнічних **стереотипів** народу.

Стереотипи – детерміновані культурою, впорядковані та фіксовані структури

етнічної свідомості, які уособлюють результат пізнання дійсності етнічною спільнотою і є схематизовано стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища [Селіванова 2008, с. 291; Селіванова 2011, с. 282]. Так, до гендерних стереотипів відносять: жінки – слабка стать; призначення жінки – бути матір'ю та дружиною; жінка не може бути керівником; всі жінки хочуть одного – вийти заміж; чоловіки – сильна стать; чоловіки не плачуть; всі чоловіки зраджують дружинам; чоловіки мають керувати. Існують вікові стереотипи: всі діти – чисті душею; всі підлітки – «важкі»; молоді люди страждають легковажністю; літні люди – консерватори; старі – буркунки [Змановская, с. 11-15].

Етнічні стереотипи закріплюють у свідомості людини культурні традиції, обряди, ритуали, звичаї, вірування, забобони, особливості мовної та невербальної поведінки тощо [Селіванова 2008, с. 291]. За етнічними стереотипами, американці – честолюбні; прибалтійці – повільні; англійці – консервативні; японці – працелюбні тощо [Змановская, с. 15].

Для збереження прагматичного впливу на реципієнтів оригіналу та перекладу в тексті українських перекладів оповідань А. Чехова відбувається заміна російських найменувань відповідно до усталеної української мовної традиції: *А вы, господа, подвиньтесь... нечего тут!* (Чехов, Маска) // *А ви, панове, посуньтесь... нема чого тут!*; *Вот что, господа почтенные!* (Чехов, Маска) // *Ось що, панове шановні!*; – *Вот что, милый человек: даю тебе минуту сроку...* (Чехов, Маска) // – *Ось що, чоловіче добрий: даю тобі хвилину строку...; Слава те господи, господин хороший, век свой прожили и не токмо что убивать, но и мыслей таких в голове не было...* (Чехов, Злоумышленник) // *Слава тобі господи, пане ласкавий, вік свій звікували і не тільки не вбивали, але й у думці такого не було...* Звернення *панове, господа, господа почтенные, милый человек, господин хороший*, що відображають російську етикетну традицію, в перекладі орієнтовані на українського читача: *панове, панове шановні, чоловіче добрий, пане ласкавий*.

Прецедентна інформація пов'язана з прецедентним феноменом.

Прецедентний феномен – компонент знань, позначення та зміст яких добре відомі представникам певного етносу, актуальний і використаний у когнітивному та комунікативному планах [Селіванова 2011, с. 282]. На вербальному рівні такі прецедентні концептуальні структури можуть мати репрезентацію ім'ям (онімом), словосполученням; висловлюванням, що має предикативну природу; текстовим фрагментом і цілісним текстом [Селіванова 2011, с. 285].

... не обійшлося, звичайно, й без дотепницьких дошкульностей з приводу виходу на арену «новоявленої Сафо», кураївської Марусі Чурай (Гончар, Берег любові) // *...не*

обошлось, конечно, и без едкого острословия по поводу выхода, дескать, на арену «новоявленной Сафо», кураевской Маруси Чурай. [Маруся Чурай – полупоэтическая девушка-поэтесса XVIII в., за которой утвердилось авторство нескольких популярных в народе украинских песен]. Для

збереження цього типу культурної інформації прецедентне ім'я, відоме лише українському читачеві, в російській перекладі супроводжується коментарем. Для перекладу значима інформація, закріплена за паравербальних засобами (*паравербальна*), оскільки для кожного етносу деякі фонаційні, жестові, мімічні, пантомімічні, проксемічні, хронемічні й інші кінеми можуть бути унікальними. Так, кивок голови в українців – знак ствердження, згоди, у болгар – заперечення, незгоди. Більшість народів, вказуючи на себе, палець направляють на груди, японці доторкаються пальцем до носа. У тих країнах, де велика частина населення сповідує буддизм (наприклад, Таїланд), голова людини вважається священним сховищем душі, тож доторкання до неї вважається серйозною образою навіть для малюка.

За О. О. Селівановою, під час передачі культурної інформації перекладач використовує різні установки:

- **універсалістську**, що нівелює або робить мінімальним розбіжність онтологій і культур до рівня можливості компетентного читача розуміти ці відмінності (установка на інваріантність);
- **етнокультурну**, що визначає адаптацію адресата перекладу до чужої культури й онтології шляхом переключення етнокультурної домінанти на іншу, близьку етносвідомості читача та його сприйняттю прагматичного впливу тексту (установка на повноцінність й адекватність)
- **установку на відчуження** повністю занурює читача перекладу в іншу, чужу для нього культуру, побут і навіть мовлення (при збереженні синтаксису вихідного тексту) та дозволяє адресату вільно адаптуватися до них за допомогою коментарів, приміток, пояснень перекладача (установка на еквівалентність) [Селіванова 2012, с. 673].

У залежності від установки буде по-різному перекладатися російською мовою речення з української народної казки: *У гаю стояла хатка // В гає стояла хатка* (установка на відчуження: передані реалії оригіналу *гай, хатка*) // *В роще (дубрава) стояла избушка* (етнокультурна: орієнтація на російського читача – українські реалії замінені російськими шляхом уподібнення *гай // роща (дубрава), хатка // избушка*) // *В небольшом лесу стоял домик* (універсалістська). *Гай* – «невеликий переважно листяний ліс» [Дубічинський, с. 177], *роща* – «небольшой, чаще лиственный лес» [Ожегов, с. 237], *дубрава* – «1. Дубовый лес, роща. 2. Лиственная роща» [Ожегов, с. 181], *хата* – «беленый крестьянский дом на Украине, юге России» [Ожегов, с. 861], *изба* – «деревянный крестьянский дом» [Ожегов, с. 237].

2.3. Прагматична інформація.

Прагматична інформація включає:

- **інтенціональну** інформацію – знання про мету автора твору та її спрямованість на адресата,
- **стратегічну**, що визначає основні стратегії та тактики твору,
- **жанрову**, що вказує жанрову специфіку тексту,

- **конситуативну**, що відображає знання про творчість автора, про особливості літературного напрямку, до якого він належить, про систему поглядів й естетичних цінностей, про комунікативно-прагматичну ситуацію, посередником якої є текст.

Конситуативна інформація визначається за індивідуальними смисловими відтінками в розумінні та вживанні слів, за характером їх відбору; переважному слововживанню, особливостям словосполук тощо. Виявляється також індивідуальність перекладача, зумовлена його художнім сприйняттям, талантом, своєрідністю відбору мовних засобів, тобто елементами перекладацького стилю.

Між представленими типами інформації немає чіткої межі, вони утворюють в тексті єдине ціле, препарування якого можливе лише з метою наукового аналізу.

Література

1. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – 3-е изд., перераб. – М. : КДУ, 2006. – 240 с.
2. Гальперин И. Р. Информативность единиц языка / И. Р. Гальперин. – М. : Высшая школа, 1974. – 175 с.
3. Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук – К. : Наукова думка, 2001. – 640 с.
4. Змановская Е. В. Руководство по управлению личным имиджем / Е. В. Змановская. – СПб. : Речь, 2005. – 165 с.
5. Зубков М. Г. Сучасний російсько-український українсько-російський словник / М. Г. Зубков. – Харків : Ранок, 2005. – 720 с.
6. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, которими ми живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387– 416.
7. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – М., 1981. – 237 с.
8. Литвин И. Н. Проблема типологии информации в теории и практике перевода / И. Н. Литвин // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – Вип. 7 (220). – Черкаси, 2012. – С. 12-20.
9. Литвин И. Н. Проблема культурной информации в переводоведении / И. Н. Литвин // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / Под ред. проф. Г. Н. Манаенко. – Вып. 10. – Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2012. – С. 133-139.
10. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «ИТИ технология», 2007. – 944 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.

13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
14. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
15. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2006. – 1008 с.
16. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова. – М. : Русский язык, 1986. – 543 с.

Тема: ФОНЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ

Зміст

1. Транслітерація як прийом відтворення графічної форми іншомовного слова.
2. Транскрипція як прийом відтворення звукової форми іншомовного слова.
3. Комбінація транскрипції та транслітерації.
4. Фонографічна заміна за традицією.
5. Зміна ритміко-мелодійного малюнка віршів.

У перекладознавстві традиційно до перекладацьких трансформацій на фонетичному та графічному рівнях відносять транскрипцію та транслітерацію. Детальнішу класифікацію трансформацій на означених рівнях запропонувала О. О. Селіванова, яку використовуємо як базову. До формальних перекладацьких трансформацій на фонетичному та графічному рівнях відносяться:

1. Фонографічні трансформації: транслітерація, транскрипція, фонографічна заміна за традицією, їхня комбінація;
2. Зміни ритміко-мелодійного малюнка віршів шляхом формальної трансформації. Остання трансформація може мати й формально-змістовий характер [Селіванова 2012, с. 458–459].

1. Транслітерація як прийом відтворення графічної форми слова.

Перекладацька транслітерація – формальне перетворення за порядком букв вихідної лексичної одиниці за допомогою абетки мови перекладу [Алексеева 2004, с. 234].

За перекладацької транслітерації відповідність встановлюється на рівні графем, тобто передається не звуковий образ, а написання (графічна форма) вихідного слова, тобто графеми ВМ замінюються графемами, що передають подібні звуки в МП [Бархударов, с. 176]. Так, передаючи англійське власне ім'я *Lincoln* як *Лінкольн*, замінюємо англійські графеми українськими, передаючи графічний образ слова, тобто транслітеруємо його. При використанні перекладацької транскрипції це ім'я повинно було б передаватися як *Лінкен*, оскільки фонетичне звучання його в англійській мові ['linkən] [Бархударов, с. 176].

Транслітерація не є поширеним в сучасній перекладацькій практиці прийомом. Транслітерованими в українській мові залишились тільки деякі власні імена: *Лондон* (англ. *London* ['lʌndən]); *Дарвін* (англ. *Darwin*); *Гюґо* (фр. *Hugo*, за транскрипцією *Юґо*), *Гомер* (лат. *Homer*); *Гітлер* (нім. *Hitler*, за транскрипцією *Хітлер*); *Герман Гессе* (за транскрипцією *Херман Хессе*); *Фрейд* (нім. *Freund*, за транскрипцією *Фройд*). Багато імен, що з'явилися в українській мові шляхом транслітерації, почали на сучасному етапі транскрибуватись: *Дідро* (пор. *Дідрот* – транслітерувалось в 19 ст.), в українських філософських працях все частіше зустрічається *Фройд* (пор. *Фрейд*). На сучасному етапі основним перекладацьким прийомом вважається транскрипція.

2. Транскрипція як прийом відтворення звукової форми іншомовного слова.

Перекладацька транскрипція – формальне пофонемне перетворення вихідної лексичної одиниці за допомогою фонем мови перекладу [Алексеева 2004, с. 220].

У практиці перекладу повна (точна) транскрипція неможлива, що пояснюється низкою причин:

- різною кількістю фонем в фонетичних системах мов (в українській мові 38 фонем: із них 6 голосних і 32 приголосних; в російській мові 39 фонем – 5 голосних і 34 приголосних; в англійській 44 фонем – 20 голосних і 24 приголосних; в німецькій 33 фонем; у французькій 35 фонем тощо), що призводить до виникнення лакун: укр. [дж, дз] (*дзита, бджола, кукурудза, джміль*); нім. [pf] (*das Pferd, der Apfel, die Pflaume*); англ. [θ] (*the*) – відсутні в інших мовах;
- різним звучанням звуків-відповідників (звук [г] в російській мові вибуховий, в українській – фрикативний: пор. рос. *гриб* – укр. *гриб*; звук [ч] в укр. – твердий, в рос. – м'який, пор. рос. *чай* – укр. *чай*; [к, р, т] в німецькій аспірати (*der Tag, die Katze, die Perle*)).

У сучасній практиці перекладу запроваджено принцип практичної транскрипції. **Перекладацька (або практична) транскрипція** – такий вид перекладу, за якого відповідність між одиницями ВМ і МП встановлюється на рівні фонем [Бархударов, с. 176]. Для такого типу перекладу, за Л. С. Бархударовим, одиницями перекладу виявляються саме фонемі, тобто фонемі ВМ замінюються найбільш близькими до них за артикуляцією й акустичними властивостями фонемами в МП. Так, щоб передати українською мовою англійське прізвище *Heath* [hi:ə] потрібно кожній фонемі в складі англійського слова підібрати найбільш близьку за артикуляцією та звучанням фонему української мови: [h] замінюється українською фонемою [х'], [i:] – українською голосною [і], спірант [ə] – українською вибуховою приголосною [т]. Таким чином, англійське прізвище *Heath* українською мовою передається як *Хіт* [Бархударов, с. 176].

Розглянемо приклади транскрипції в перекладі:

- англо-українському: *Dan Brown is an American author of detective thrillers* // *Ден Браун американський автор детективних трилерів*;

- російсько-українському: *Генерала Жигалова? Гм!.. Сними-ка, Елдырин, с меня пальто...* (Чехов, Хамелеон) // *Генерала Жигалова? Гм!.. Зніми-но, Єлдірін, з мене пальто...* .

Мають місце в перекладацькій практиці відхилення від загальних принципів транскрипції, що диктуються:

потребою милозвучності чи зручності вимови імені в МП: так, німецьке *Munchhausen* (за загальними правилами транскрипції російською *Мюнхгаузен*) Чуковський в перекладі замінює на *Мюнхаузен*.

небажаними асоціаціями із словами низького регістру (вульгаризмами, лайливими словами): пор.: нім. *Herbert* – укр. *Герберт*, нім. *Hermann* – укр. *Герман* [див. Ермолович, с. 25].

3. Комбінація транскрипції та транслітерації.

Л. С. Бархударов зазначає, що чітке розмежування транскрипції та транслітерації на практиці проводиться рідко; зазвичай має місце поєднання обох прийомів. Так, традиційна передача українською англійського прізвища *Newton* як *Н'ютон* є комбінація транскрипції та транслітерації: послідовна транскрипція була б *Н'ютен*, а послідовна транслітерація – *Невтон* (саме так це прізвище передавалася в XVIII столітті: *И быстрых разумом Невтонов ...* (Ломоносов)) [Бархударов, с. 177].

Сліди транслітерації залишилися в деяких транскрибованих іменах: *Коллінз*, *Шиллер*, *Емма* (подвоєнні приголосні вимовляються як одна).

Навіть у межах власних назв прийом транскрипції та транслітерації використовується з певними обмеженнями. Так, в перекладацькій практиці використовується заміна за традицією.

4. Фонографічна заміна за традицією.

Англ. *George, Charles, William, James* зазвичай відповідають в українській транскрипції *Джордж, Чарльз (або Чарлз), Вільям (або Уільям), Джеймс*, за винятком тих випадків, коли ці імена позначають англійських (або інших) королів; і тоді вони передаються українською мовою як *Георг, Карл, Вільгельм, Яків* відповідно (пор.: *George VI* – *Георг VI*, *Charles I* – *Карл I*, *William the Conqueror* – *Вільгельм Завойовник*, *James Stuart* – *Яків Стюарт* і т. д.). Пор. також: французький король *Генріх Четвертий (Генріх Наварський)* і письменники *Анрі Бейль; Анрі Барбюс* (фр. *Henri*); король *Людовік* і письменники *Луї Арагон, Луї Буссенар* (лат. *Ludowicus*, фр. *Louis*); *Марк Антоній* і *Антуан де Сент Екзюпері* (фр. *Antoine*); *Карл П'ятий Мудрий* і *Шарль де Голь* (фр. *Charles*).

Англійські імена *Abraham, Isaac, Moses* передаються українською мовою як *Абрахам, Айзек, Мозес* відповідно, але в тих випадках, коли вони позначають біблійних персонажів, повинні перекладатися інакше: *Авраам, Ісаак, Мойсей*. Проте відомий англійський фізик (а не Айзек), тоді як американський письменник *Айзек Азімов* (англ. *Isaac Asimov*).

Традиційними є заміни певних фонем, що порушують принцип транскрипції. Так, традиційно використовується заміна українською приголосною [z] приголосної [h]: польське прізвище *Нота* – укр. *Гома*; нім. *Heinrich Heine* – укр. *Генріх Гейне*.

Англ. *Dan Brown born in 1964 in New Hampshire* // укр. *Ден Браун народився в 1964 році в Нью-Гемпширі*.

Англ. *In a hole in the ground there lived a hobit* (Tolkien) // *У норі понід землю жив собі гобіт*.

Німецький дифтонг [ai] передається українською як [eй] або [e]: *Leipzig, Weimar, Heinrich Heine* // *Лейпціх, Веймер, Генріх Гейне* (хоч зустрічається *Гайнріх Гайне* [див.: Стріха, с. 318]).

У перекладацькій практиці для перекладу власних назв використовується так званий **принцип етимологічної відповідності**, який полягає в тому, що вихідні слова різних мов, різні за формою але одного лінгвістичного походження, використовуються для передачі одне одного [Ермолович, с. 24]. Цей принцип характерний перш за все для близькоспоріднених мов.

Наприклад,

укр. *Володимир* // рос. *Владимир*;

укр. *Надія* // рос. *Надежда*;

укр. *Віра* // рос. *Вера*;

рос. *Филипп* // укр. *Пилип*;

рос. *Фома* // укр. *Хома*;

біл. *Валянціна* // рос. *Валентина* // укр. *Валентина*;

біл. *Тацьяна* // рос. *Татьяна* // укр. *Тетяна*.

Існує немало загальноєвропейських імен одного лінгвістичного походження:

укр. *Микола* // рос. *Николай* // англ. *Nikolas*;

укр. *Олександр* // рос. *Александр* // англ. *Aleksander*;

укр. *Олена* // рос. *Елена* // фр. *Elen* // англ. *Helen*;

укр. *Ірина* // рос. *Ирина* // фр. *Iren*; // англ. *Irene*;

укр. *Катерина* // рос. *Екатерина* // англ. *Catherine*.

Для перекладацької практики актуальне питання передачі загальноєвропейських імен: чи передати за принципом етимологічної відповідності (за традицією), чи транскрибувати. У сучасній перекладацькій практиці перевага віддається останньому:

Українське *Андрій* передається англійською як *Andriy* (а не *Andrey, Andrew*);

Російське *Андрей* має передаватися українською як *Андрей*, англійською *Andrey* (а не *Andrew*);

Російське *Михаил* – англійською *Mikhail* (не *Michael*);

Українське *Михайло* – англійською *Mikhailo*;

Англ. *Nikolas* – українською *Ніколас* (а не *Микола*); російською *Николас* (а не *Николай*).

В українських ЗМІ все частіше зустрічається *Владімір Путін* (а не *Володимир Путин*). На сучасному етапі англійською частіше звучить *Kiyiv, Kharkiv, Lviv* (а не *Kiev, Kharkov, Lvov*).

5. Зміна ритміко-мелодійного малюнка віршів.

У поетичних перекладах О. Селіванова вважає припустимою зміну ритміко-мелодійного малюнка віршів шляхом формальної чи формально-змістової трансформації. «Здебільшого саме в поетичних текстах формально-змістові трансформації представлені зміною ритміко-мелодійної структури вірша, що зумовлює модифікацію концептуального плану тексту» [Селіванова 2012, с. 459]. Порівняємо вірші Т. Шевченка та їхній переклад С. Єсеніним: *Село! І серце одпочине.*

*Село на нашій Україні –
Неначе писанка село...
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади; біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколисті тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле
І сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом...
Т. Шевченко, Княжна.*

С. Єсенін у цілому зберіг ритміко-мелодійний малюнок віршів Т. Шевченка. І оригінал, і переклад написані чотирьохстопним ямбом, проте перші два рядки та передостанні два у Т. Шевченка мають жіночу риму, у перекладі – чоловічу; 11 рядків оригіналу відповідає 12-ти перекладу тощо. У перекладі Б. Пастернака фрагмента з монологу Фауста Гете спостерігаємо зміну ритміко-мелодійного малюнка на фонетичному рівні, трансформації на інших рівнях; проте перекладачу вдалося зберегти ідею, настрій поетичних рядків.

*Solch ein Gewimmel möcht ich sehn,
auf freiem Grund mit freiem Volke stehn!
Zum Augenblicke dürft' ich sagen:
Verweile doch du bist so schön! (J. W. Goethe)
Народ свободный на земле свободной
Увидеть я б хотел в такие дни.*

*Село! В душе моей покой.
Село в Украине дорогой.
И, полный сказок и чудес,
Кругом села зелёный лес.
Цветут сады, белеют хаты,
А на горе стоят палаты,
И перед крашеным окном
В шелковых листьях тополя.
А там всё лес, и всё поля,
И степь, и горы за
Днепром...
И в небе тёмно-голубом
Сам Бог витає над селом...
Переклад С. Єсеніна.*

Тогда бы мог воскликнуть я: «Мгновенье!

О как прекрасно ты, повремени!» (переклад Б. Пастернака).

У перекладацькій практиці спостерігається зміна змісту тексту віршів задля збереження ритміко-мелодійного малюнка. Пор. фрагмент з твору М. Лермонтова «Парус» та його переклад українською П. Тичини (в перекладі збережено розмір, перехресне римування, чергування жіночих і чоловічих рим):

Белеет парус одинокой

В тумане моря голубом. –

?

? (М. Лермонтов, Парус)

Одне лише вітрило мрітне

У мрінні моря маревен...

Чого блукає кругосвітнє?

Кого лишило там ген-ген? (переклад П. Тичини).

Література

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение / И. С. Алексеева. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ; М. : Академия, 2004. – 352 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Междунардные отношения, 1975. – 240 с.
3. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – М. : КДУ, 2006. – 240 с.
4. Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник / Н. К. Гарбовский . – М. : Изд-во Московского университета, 2004. – 544 с.
5. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур. – М. : Р – Валент, 2001. – 200 с.
6. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О.О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
7. Стріха М. В. Український художній переклад / М. В. Стріха. – К.: Факт – Наш час, 2006. – 344 с

Тема: ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ

Зміст

1. Трансформації на словотвірному рівні.
2. Трансформації на морфологічному рівні.
 - 2.1. Категорійна заміна.
 - 2.2. Частиномовна заміна.
 - 2.3. Заміна морфологічних засобів лексичними.
3. Трансформації на синтаксичному рівні.
 - 3.1. Заміна сполуки словом і навпаки.
 - 3.2. Заміна синтаксичного зв'язку у словосполуках і реченнях.
 - 3.3. Членування речень.

- 3.4. Об'єднання речень.
- 3.5. Додавання мовних одиниць і конструкцій.
- 3.6. Анафоричні й еліптичні заміни.
- 3.7. Перестановки.

Граматичні системи різних мов мають як різну кількість категорій, так і відмінності у їх вираженні. Синтаксичні організації мов відрізняються специфічними рисами у структурі словосполучень і речень. Специфіка граматичних систем мов призводить перекладача до необхідності здійснити трансформації на словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Такі трансформації зазвичай полягають у перетворенні граматичної одиниці відповідно до норм мови перекладу.

1. Трансформації на словотвірному рівні.

На словотвірному рівні трансформації, за О. О. Селівановою, репрезентовані:

словотвірним калькуванням як поморфемним перекладом одиниць (лат. *adverbium* – укр. *прислівник*, рос. *наречие*; укр. *гуртожиток* – рос. *общежитие*; англ. *backbencher* – рос. *заднескамеечник*); інверсією складників слова (наприклад, рос. *листопад* – укр. *падолист*; рос. *медведь* – укр. *ведмідь*) [Селіванова 2012, с. 459 – 460].

В англо-українському перекладі трапляються випадки використання подібної трансформації. Наведені нижче приклади ілюструють утворення деяких похідних прикметників в англійській і українській мовах. Так, *helpless* // *безпорадний*; *shiftless farms* // *невидатні фермери*; *careless behavior* // *безтурботна поведінка*; *endless love* // *нескінченне кохання*. Суфікс *-less*, за допомогою якого утворено досить багато слів в англійській мові, відповідає в українській мові префіксам *не-* або *без-*.

Зазвичай такі перетворення на словотвірному рівні формальні.

2. Трансформації на морфологічному рівні.

На морфологічному рівні виокремлено такі перекладацькі трансформації:

категорійна заміна,

частиномовна заміна,

заміна морфологічних засобів лексичними.

2.1. Категорійна заміна – зміна в перекладі роду, числа, відмінка, часу, стану, форми ступеня порівняння тощо.

Такі заміни в перекладі зазвичай мають системний характер – диктуються особливостями граматичних систем відповідних мов.

Пор.: *Чья это собака, спрашиваю?* (Чехов, Хамелеон) // ... *Чий це собака, питаю?*; *У меня не доставало сил стащить его с места...* (Л. Толстой, Детство) // *Мені не вистачало сили стягти його з місця...*; *He was all politeness but it seemed to Poirot that this man, for all his easy manners, was not at ease* // *Директор готелю був міцним привабливим чоловіком, дуже*

ввічливим, але Пуаро здалося, що незважаючи на невимушену **поведінку**, йому було не по собі.

2.2. Частиномовна заміна.

Заміна частини мови в перекладі може бути пов'язана з граматичною лакуною (відсутністю певної частини мови в одній із мов).

Герундій англословного оригіналу замінено дієсловом в перекладі, оскільки в українській мові відсутня ця частина мови: *They stood **looking up** at a tall woman...* // Вони стояли й **дивились** на зображену на картині високу жінку...

Дієприкметник **цвєтущих** перекладач замінює прийменниково-іменниковою формою **в квіту**, адже в українській мові дійсні дієприкметники на *-ущ-*, *-ющ-* не вживаються: *Ветки **цвєтущих** черешен смотрят мне в окна, и ветер иногда усыпает мой письменный стол их белыми лепестками* (Лермонтов, Герой нашого времени) // *Віти черешень **в квіту** дивляться в мої вікна, і вітер іноді засипає мій письмовий стіл їх білими пелюстками*.

Частиномовні перетворення можуть диктуватися частішим вживанням певної частини мови в тій чи іншій конструкції МП. Так, заміна прийменниково-відмінкової форми іменника із значенням обставини прислівником з тим самим значенням характерна для російсько-українського перекладу: *Карл Иванович удивился, оставил в покое мои подошвы и с **беспокойством** стал спрашивать меня* (Л. Толстой, Детство) // *Карл Иванович здивувався, облишив мої підшви і **стурбовано** почав розпитувати мене*.

Заміна англійського віддієслівного іменника, утвореного за допомогою суфікса *-er*, на українську особову форму дієслова є закономірною: *Oh, I'm **not a dancer**, but I like watching her dance* (Фіцджеральд, Великий Гетсбі) // *А я ж не **танцюю**, я тільки люблю дивитися як вона танцює*.

2.3. Заміна морфологічних засобів лексичними.

У перекладах іноді використовується заміна морфологічних засобів лексичними. Наприклад, форма найвищого ступеню порівняння прикметника передається в наступних фрагментах українського перекладу прикметником й іменником з емоційно-експресивним значенням: *Мадам Кузнецова подобрала губы и показала рукой на дверь второй комнаты: – **Сильнейший** сердечный припадок* (Ильф, Петров, Двенадцать стульев) // *Мадам Кузнецова закрепила губи і показала рукою на двері другої кімнати: – **Жахливий** серцевий напад; ...Отец... был турецко-подданным и умер, не оставив сыну своему Остапу-Сулейману ни **малейшего** наследства* (Ильф, Петров, Двенадцать стульев) // ... *Батько... був турецько-підданий і помер, не залишивши синові своєму Остапу-Сулейману ані **крихти** спадщини*.

Морфологічні трансформації зазвичай формальні (із збереженням змісту мовних одиниць), проте можуть бути і формально-змістовими. Так, зміна категорії роду може мати формально-змістовий характер. Твір Оскара Уайльда «Маленький принц» – це історія про кохання ластівки та стеблинки (англійською *the Swallow і the Reed* (*he і she* – чоловік і жінка). У російському перекладі Чуковський спершу переклав *ласточка* та *тростинка*, потім

ласточка та тростник, помінявши місцями чоловічий і жіночий персонажі, порушивши зміст твору [див. Ермолович, с. 118].

3. Трансформації на синтаксичному рівні.

На синтаксичному рівні виокремлюємо такі перекладацькі трансформації:

заміни словосполуки словом і навпаки: ...*Все равно на нем Зобар гарцевать станет* (Горький, Старуха Изергиль). // ...*однаково на ньому Зобар гарцюватиме.*

замінами синтаксичного зв'язку у словосполуках і реченнях (наприклад, у випадках синкретизму форми – вживання складносурядного речення у значенні складнопідрядного, безсполучникового речення у значенні складносурядного тощо): *Что-то ветром подуло...* (Чехов, Хамелеон) // *Щось вітер подув ...* В оригіналі – односкладне безособове речення, що виражає пасивну дію; у перекладі – двоскладне, що виражає активну дію.

членування речень – перетворення складного речення мови оригіналу на два й більше самостійних речення в мові перекладу:

Ночь истекала, а луна всё сияла (Шукшин, Калина красная). // *Ніч закінчувалася. А місяць все сяяв.*

Hermione's eyes were puffy and red; she looked as if she had not slept (Ролінг, Гаррі Поттер і смертельні реліквії) // *Очі в Герміони були підпухлі й червоні. Здається, вона взагалі не спала.*

об'єднання речень – перетворення синтаксичної структури оригіналу шляхом з'єднання двох (чи більше) речень в одне (складне):

Вскоре вышел директор. Дед провожал его (Шукшин, Калина красная) // *Скоро вийшов директор, якого проводив дід.* Прості, мало поширені речення об'єднані в складнопідрядне речення з присубстантивним підрядним. У цьому випадку перекладач відійшов від жанрової специфіки оригіналу (твір В. Шукшина «Калина красная» – кіносценарій).

опущення мовних одиниць і конструкцій:

Карл Иванович, не обращая на это ровно никакого внимания ... (Л. Толстой, Детство) // *Карл Іванович, не звертаючи на це ніякісінької уваги...* – опущення частки *рівно* обумовлено відсутністю її прямого еквівалента в українській мові; перекладач компенсує таке опущення суфіксом суб'єктивної оцінки в слові *ніякісінького*, що додало експресивного значення до тексту перекладу, втраченого в результаті опущення.

додавання мовних одиниць і конструкцій – вид граматичних трансформацій, що являють собою лексичне збільшення:

Уж лучше бы век учиться да не уезжать... (Л. Толстой, Детство) // *Вже краще б довіку вчитися та не їхати нікуди...*; *Sind sie bald fertig?* – *послышался из классной голос Карла Ивановича* (Л. Толстой Детство) // – *Sind*

sie bald fertig? – почувся з класної **кімнати** голос Карла Івановича. Додавання обумовлені інформативною недостатністю деяких семантичних компонентів для українського читача, нехарактерним для української мови слововживанням тощо.

перестановки – зміни порядку елементів у тексті перекладу в порівнянні з оригіналом – диктуються правилами порядку слів у тій чи іншій конструкції певної мови:

– *Скоро ли вы будете готовы?* (Л. Толстой, *Детство*) // **Чи** скоро ви будете готові? Винесення на початок речення питальної частки **чи** в перекладі, еквівалентній російській **ли**, обумовлено правилами порядку слів в українських питальних реченнях.

Hercule Poirot, swaying to and fro in the tube train, thought to himself that there were too many people in the world // *Похитуючись взад і вперед у вагоні метро і валячись то на одного, то на іншого пасажира, Еркюль Пуаро думав про те...* В англійській мові закріплений порядок слів: спочатку – головні члени речення – підмет і присудок, потім – другорядні. В академічній граматиці української мови вказано, що звичайне розташування членів речення в українській мові відбувається відповідно до моделі: обставина, присудок, підмет, тобто порядок протилежний прийнятому в англійській мові.

Описані синтаксичні трансформації можуть бути як формальними, так і формально-змістовими. Наприклад, заміна означено-особових речень безособовими впливає на зміст фрази: **Не знаю, що произошло с Лерхом** (А. Грин, *Бегущая по волнам*) // **Не відомо, що трапалося з Лерхом**.

З. Д. Львівська вважає, що між різними типами трансформацій глухої стіни не існує, трансформації можуть носити комплексний характер, поєднуватися одна з іншою. [Львівська, с. 2]. Морфологічні та синтаксичні трансформації зазвичай взаємообумовлені. Для українського перекладу характерна заміна дієприкметникового звороту підрядним присубстантивним реченням, при цьому еквівалентом дієприкметника виступає однокореневе дієслово: *Дорога шла между разбросанными группами дубов и орешника, покрывавшего луг* (Гоголь, *Вий*). // *Дорога йшла між розкиданими групами дубів та ліщини, що вкривали луку*. Така трансформація пояснюється тим, що дійсні дієприкметники з суфіксами **-вш-**, **-ш-**, що активно вживаються в російській мові, не вживаються в українській, не відповідають її літературній нормі [Ющук, с. 398].

Такі дієприкметники також перекладаються дієприслівниками: *...проходивший мимо ремесляник, долго еще остановившись, нюхал, как гончая собака, воздух* (Гоголь, *Вий*) // *...який-небудь ремісник, проходячи мимо, зупинявся і довго ще нюхав, як гончак, повітря*. Дієприкметник *проходивший* замінено в перекладі дієприслівником *проходячи*; а дієприслівник *остановившись*, в свою чергу, переведено дієсловом *зупинявся*. Для української мови не властиві також дійсні дієприкметники теперішнього часу на **-учій**, **-ючій** (крім деяких збережених давніх дієприкметників, які, виражаючи постійну ознаку, перейшли в розряд

прикметників: *співучій, живучий, родючий, палючий, кусючий, лежачий, ходячий, зрячий, терплячий*). Замість них вживаються підрядні означальні речення, прикметники з суфіксами **-льн-, -н-** іменники й інші засоби. Вибір такого засобу залежить від сутності визначуваного поняття, а також від значення іменника, з яким воно поєднується.

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – 3-е изд., перераб. – М. : КДУ, 2006. – 240 с.
3. Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник / Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во Московского университета, 2004. – 544 с.
4. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур. – М. : Р – Валент, 2001. – 200 с.
5. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – М. : Международные отношения, 1981. – 248 с.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Р. Валент, 2004. – 240 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
8. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
9. Стріха М. В. Український художній переклад / М. В. Стріха. – К.: Факт – Наш час, 2006. – 344 с.
10. Ющук, І. П. Українська мова: підручник / І. П. Ющук. – К. : Либідь. 2008. – 640 с.

Тема: ЛЕКСИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ

Зміст

1. Міжмовні лексичні відповідники.
2. Денотативний аспект лексичних трансформацій.
3. Конотативний аспект лексичних трансформацій.
4. Номінативний аспект лексичних трансформацій.

1. Міжмовні лексичні відповідники.

Існування міжмовних лексичних відповідників закономірний факт мовної дійсності. Закономірна сутність лексичних відповідників пов'язана з лінгвістичними універсалами, що фіксують подібність мовних ознак, і в першу чергу, вона впливає з універсальності логіко-понятійного складу мов, залежить від того, що слово є обов'язковою понятійною одиницею будь-якої сучасної мови, в якій відображаються осмислені людиною різноманітні

факти й явища природи та суспільства. І «наскільки б самобутнім не був розвиток конкретних мов, вони не виходять за межі універсальних категорій мови взагалі, а виступають лише різними реалізаціями її окремих проявів», – зазначає П. І. Копанєв [Копанєв, с. 48].

Перекладацькі відповідники (еквіваленти) – це слова та словосполучення перекладу й оригіналу, які в одному з своїх значень передають рівний, або відносно рівний, обсяг інформації та є функціонально рівнозначними [Виноградов, с. 83].

У перекладознавстві існують різні типології лексичних відповідників. В. С. Виноградов лексичні відповідники ділить:

За формою: на *еквівокабульні* – слову оригіналу відповідає слово в перекладі, а словосполучення – словосполучення, та *нееквівокабульні*: слову оригіналу відповідає словосполучення в перекладі або навпаки. У свою чергу, еквівокабульні відповідники поділяються на *еквірозрядні*, якщо лексичні одиниці, що зіставляються, відносяться до однієї частини мови, та *нееквірозрядні*, якщо названі одиниці є різними частинами мови.

За обсягом інформації, що передається: на *повні* та *неповні* (часткові). У повних еквівалентів обсяг інформації, що передається, збігається. У неповних еквівалентів зазвичай при повному або частковому збігу смислової (семантичної) інформації інші її види можуть не збігатися.

За характером функціонування в мові: на *константні* й *оказіональні*.

За способом (прийомом) перекладу: на *прямі*, *синонімічні*, *гіпогіперонімічні*, *дескриптивні*, *функціональні* та *престаційні* [Виноградов, с. 83 – 85].

Я. Й. Рецкер виокремлює в перекладі три категорії відповідників: 1) еквіваленти, 2) варіантні та контекстуальні, 3) перекладацькі трансформації. До трансформацій відносить: диференціацію значень, конкретизацію, генералізацію, змістовий розвиток, антонімічний переклад, цілісне перетворення та компенсацію втрат [Рецкер, с. 9].

О. О. Селіванова на лексичному рівні виокремлює формальні та формально-змістові трансформації. Формальні трансформації на лексичному рівні в перекладі представляють словникові відповідники лексем, що отримують в мові перекладу однаковий із вихідною одиницею семний набір [Селіванова 2012, с. 460]. В. С. Виноградов такі відповідники називає прямими, традиційно усталеними словниковими еквівалентами, які на міжмовному рівні можна кваліфікувати як абсолютні (повні) міжмовні синоніми [Виноградов, с. 101]. *Ніби не чують, поглинуті своїм. Працювати доводиться в духотняві, яма налита спекою* (Берег любові) // *Будто и не слышат, поглощенные своим. Работать приходится в духоте, яма налита зноём*. За даними двомовних словників російської й української мов: *чути* // *слышать* – «Воспринимать слухом» [Зубков, с. 341]; *працювати* // *работать* – «Затрачаючи фізичну та розумову енергію, брати участь у створенні матеріальних і духовних цінностей» [Зубков, с. 601; СУМ, т. 7, с. 530]; *доводиться* // *приходиться* – «Быть неизбежным» [Зубков, с. 288].

Формально-змістові трансформації на лексичному рівні в перекладі представляють словникові відповідники лексем, що отримують в мові перекладу неоднаковий із вихідною одиницею семний набір [Селіванова 2012, с. 460]. На лексичному рівні формально-змістові трансформації мають, за О. О. Селівановою, два плани вираження: **денотативний** і **конотативний**.

1. Денотативний аспект лексичних трансформацій.

У денотативному плані, який маніфестує понятійно-логічне ядро значення, формально-змістові трансформації у перекладі представляють словникові відповідники лексем, що отримують в мові перекладу неоднаковий із вихідною одиницею семний набір, актуалізований контекстом повідомлення [Селіванова 2012, с. 460]. Такі трансформації в перекладознавстві названі синонімічними замінами (Р. К. Міньяр-Белоручев), а лексичні відповідники – міжмовними відносними синонімами (В. С. Виноградов). Так, у російських перекладах романів О. Гончара «Берег любові» та «Собор» широко представлені синонімічні заміни: ... *всюдисущий турист полишає свої варварські сліди* (Берег любові) // ... *вездесущий турист оставляет свои вандаловы отметины*. Вдало, на нашу думку, використано синонімічну заміну *варварські* // *вандаловы*. Обидва синоніми мають місце в обох мовах: *варварський* – прикметник до *варвар* – перен. «невіглас, вандал, жорстока, безжалісна людина» [Дубічинський, с. 93]; «невежественный, грубый, жестокий человек» [Ожегов, с. 68]; *вандаловы* – прикметник до *вандал* – перен. «невіглас, дикун, варвар, руйнівник культурних цінностей» [Дубічинський, с. 92]; «разрушитель культуры, варвар (по названию воинственных древнегерманских племен, разрушивших Рим и уничтоживших его культурные ценности)» [Ожегов, с. 68]. Сема «разрушитель культуры» – ключова в російському еквіваленті, що відповідає змісту тексту. Відповідники *сліди* // *отметины* також виступають міжмовними контекстуальними синонімами: пор.: *слід* – «подряпина, рубець, пляма і т. ін., які залишає що-небудь, хто-небудь; знак від чогось» [Дубічинський, с. 810]; *отметина* – «метка, знак на чем-либо» [Ожегов, с. 474].

Денотативний план формально-змістових трансформацій на лексичному рівні маніфестують **корєферентні заміни**. Корєферентний ряд у текстах оригіналу та перекладу представлений найчастіше позначеннями особи, персонажа різними властивими йому найменуваннями: ... *нині медички весело перебігають між валами...* (Гончар, Берег любові) // ... *ныне юные студенточки-выпускницы легко и весело порхают между валами...*; *Коли ж заговорить, то вже не безжурний танок дівчатам вихриться...* (Гончар, Берег любові) // *А если и заговорит, то уже не беззаботный танец вихрится перед глазами ее учениц...* Корєферентні заміни *медички* // *студенточки-выпускницы*; *дівчата* // *ученицы*, що вказують на соціальний статус персонажів, доцільні в перекладі. «Перекладач може використати будь-яку номінацію за умови її доцільності в певному контексті. Тим самим

змінюється форма та зміст, незмінним залишається лише референт», – зауважує О. О. Селіванова [Селіванова 2012, с. 462].

Мають місце перекладах й інші кореферентні трансформації, наприклад, заміна особового займенника на словосполуку, що характеризує вік і зовнішність персонажа, чи вказує на родинні зв'язки: *Я народилась від афінської матері й від батька із Герміона, – речитативом проказує він, не зводячи очей з Інни Ягнич...* (Гончар, Берег любові) // *Я родилась от афинской матери и от отца из Гермiona, – четко произносит юный бородач, не сводя глаз с Инны Ягнич...; Она в нього була таки ревнюща, не раз прибігала на ферму, тіпаючись від підозр, вистежувала, шпигувала ...* (Гончар, Собор) // *Законная супруга его и впрямь была страшно ревнива, не раз прибежала на ферму, злая, очумевшая от подозрений, шпионила, выслеживала....* Зазвичай в перекладі вжито кореферент з більшою інформативністю, слово чи словосполуку, які характеризують, уточнюють, нагадують.

До трансформацій денотативного плану належать **метонімічні заміни**, які можна диференціювати залежно від статусу суміжних предметів, явищ, понять [див.: Селіванова 2012, с. 462].

Партонімічні трансформації – заміни назви цілого назвою його частини: *Дівчина цвіла від його компліментів...* (Гончар, Берег любові) // *Щеки девушки горели ярким пламенем от этих волнующих ее неосознанное тщеславие слов.*

Холонімічні трансформації – заміни назви частини назвою цілого:

А смешно подумать, что на вид я ещё мальчик: лицо хотя бледно, но ещё свежо; члены гибки и стройны; густые кудри вьются, глаза горят, кровь кипит... (Лермонтов, «Герой нашего часу») // *А смішно подумати, що на вигляд я ще хлопчик: обличчя хоч бліде, але ще свіже; тіло гнучке і струнке, густі кучері в'ються, очі горять, кров кипить ...*

Парто-партонімічні трансформації – заміни назви однієї частини назвою іншої частини: *Tall, well-proportioned with broad chest and shoulders and a mass of hair on a big head* // *Високий, відмінно сформований атлет з широкими плечима і великою головою, увінчаною шевелюрою.*

Вночі при місяці більше, ніж удень, вражає тебе оце розкошисте зачіплянське бароко з кетяжистих акацій та виноградного буйнолістя (Гончар, Собор) // *Ночью при луне, больше, чем днем, поражает тебя это буйное зачеплянское барокко з ветвистых белых акаций та виноградного пышнолистья. Кетяжистый від кетяг – «пучок ягід або квітів на одній гілці; китиця, гроно» [Дубічинський, с. 395]. Доданий прикметник *белый* компенсує втрати від не досить вдалої, на нашу думку, трансформації.*

Гіперонімічні трансформації – заміни назви видового поняття назвою родового (генералізація): *Стоїть у мрійнім чеканні людина, а море гуркоче («грає» – як мовилось у піснях)...* (Гончар, Берег любові) // *Стоит в задумчивой позе человек, а море грохочет («играет» – как говорится в народном эпосе)...* *Пісня* – твір народного епосу [див.: Ожегов, с. 912]. *Хай ось Росавський розшифрує, він у нас поліглот, – кивають копачі на*

худорлявого бородатого юнака, що й сам, видно, трохи соромиться своєї мудрецької закучерявленої бороди (Гончар, Берег любові) // *Это вот Росавский, он у нас полиглот, расшифрует, – указывают археологи на худощавого бородатого юношу, который и сам, видно, чуточку стыдится своей чудной курчавой бороды.* Значення дієслова *кивати* – «рухом **ГОЛОВИ** вказувати на когось, щось» [Дубічинський, с. 394] вужче, ніж значення дієслова *указувати* – «движением, жестом обратить внимание на кого-что-нибудь» [Ожегов, с. 828]. *Копачі* – археологи – кореферентна заміна.

Гіпонімічні трансформації – заміни родової назви видовою (конкретизація): *Пташки* цівкали в голих деревах. Гілки **дерев** мокро блищали, зволожені повесняному (Гончар, Собор) // *Воробьи* чирикали, **синицы** отзывались в голых деревьях. Мокрые ветви **акаций** блестели повесеннему увлажненные.

Еквонімічні трансформації – заміни гіпоніма іншим гіпонімом того самого класу:

... незмінною тільки й лишилась оця світла тремтлива доріжка над морем, **доріжка** закоханих та поетів (Гончар, Берег любові) // ... неизменной осталась разве что эта поэтическая мерцающая дорожка над морем, сказочный **ковер** влюбленных и поэтов. Така заміна не здається нам вдалою, краще, на нашу думку, залишити традиційну метафору (*лунная*) *дорожка*.

У перекладознавстві до лексичних трансформацій, услід за Я. Й. Рецкером, відносять антонімічний переклад. На думку О. О. Селіванової, антонімічний переклад є нічим іншим, як синонімічною заміною, зважаючи на загальну відповідність цілісного змісту, хоч і дещо модифікованого в перекладі [Селіванова 2012, с. 463]: – *І співаєш гарно...* (Гончар, Собор) // – *И поешь неплохо....* Цікавий наступний приклад антонімічної заміни *неотруйне* // *ядовито*: **Неотруйне** чи, може, смертельно?.. (Гончар, Собор) // *Может, оно ядовито, может, смертельно?..* Еквівалентність збережено завдяки врахованим особливостям актуального членування питальних речень в українській і російській мовах.

До трансформацій денотативного плану О. О. Селіванова відносить **метафоричні трансформації**.

Російська лінгвістка М. І. Фоміна пояснює метафору як перенесення, що відбувається в результаті виникнення подібних образних асоціацій між предметами.

У когнітивній семантиці розглядається концептуальна метафора американськими лінгвістами М. Джонсоном, Дж. Лакоффом як розуміння однією концептуальною областю в термінах іншої (поділяють цю думку Р. Ченкі, К. В. Рахіліна, О. О. Селіванова та ін.). Виділяють дві зони метафори: донорську і реципієнтну (К. В. Рахіліна). Пор.: *волк* (дон.), *воет* – *ветер* (рец.) *воет*; *людина* (дон.) *йде*, *зупиняється*, *спішить*, *відстає* – *годинник* (рец.) *йде*, *зупиняється*, *спішить*, *відстає*.

За О. О. Селівановою, метафоричні трансформації також є синонімічними замінами, здебільшого контекстуального типу. В їхньому складі виокремлено деметафоризацію, реметафоризацію, трансметафоризацію [Селіванова 2012, с. 463].

Реметафоризація – заміна в перекладі неметафори метафорою: *Однієї з таких ночей і склалась тут пісня, отой «Берег любові»* (Гончар, Берег любові) // *Вот в одну из таких-то ночей и родилась здесь песня, тот «Берег любви»*. Для позначення концепту ПІСНЯ перекладач використовує знак концепту ЛЮДИНА *родилась*. Знак концепту ЛЮДИНА – дієслово *поигрывает* – використано в російському перекладі для опису природи: ... *де провіває вітерець...* (Гончар, Берег любові) // ... *здесь поигрывает ветерок...* У наступному текстовоу фрагменті: ... *нині медички весело перебігають між валами...* (Гончар, Берег любові) // ... *ныне юные студенточки-выпускницы легко и весело*

порхают между валами ... – відповідником дієслова в прямому значенні *перебігають* в перекладі є дієслово з метафоричним значенням *порхают* (знак концепту ПТАХ). Має місце переінтерпретація різних концептів природи: *У визначений час із глибини хлібного лану вершинок вириває ...* // *В определенный час из глубины хлебного моря выныривает всадник ...* (Гончар, Берег любові); *Буруни й бурунки гуркочуть там, де влітку тихо мерехтіла Овідієва доріжка* (Гончар, Берег любові) // *Табуны и табунки лоснящихся под луной бурунов, проявляясь, растут, вздымаются там, где летнею порой тихо светилась Овидиева дорожка.*

Деметафоризація – заміна метафори неметафорою: *Певен, що й на цій фортеці топтали пілюку та печатали сніг його легкі римські сандалії* (Гончар, Берег любові) // *Уверен, и, тут топтали пыль и оставляли следы на снегу его легкие римские сандалии. Оставляют (следы) – в прямому значенні «сохранить не исчезнувшими»* [Ожегов, с. 464]. ... *тисячоліття минули відтоді, як уперше прийшли до цих берегів озброєні кораблі під вітрилами римлян* (Гончар, Берег любові) // ... *тысячелетия пронеслись с тех пор, как впервые у этих берегов появились вооруженные корабли под парусами римлян...* Метафора *прийшли* замінена дієсловом в прямому значенні *появились*, однак, на нашу думку, її краще було зберегти – адже в жаргоні моряків кораблі тільки *ходять*, що й передає О. Гончар (моряки – одні з головних героїв роману «Берег любові»). У цьому фрагменті має місце і процес реметафоризації: *минули // пронеслись*.

Трансметафоризація – заміна донорської зони метафори: ... *тільки магія почуття, піднятого до співу, допоможе їй втримати те, що вона найбільше боялася втратити* (Гончар, Берег любові) // ... *только волшебная сила чувства, раскаленного до пения, помогут ей удержать в себе то, что она более всего боялась утратить.* Донорською концептосферою метафори в оригіналі є ЛЮДИНА, в російському перекладі – ВОГОНЬ. *Дівчина цвіла від його компліментів...* (Гончар, Берег любові) // *Щеки девушки горели ярким пламенем от этих волнующих ее неосознанное тщеславие слов...* Донорською концептосферою метафори в оригіналі є КВІТИ, в російському перекладі – ВОГОНЬ.

3. Конотативний аспект лексичних трансформацій.

Конотативні трансформації диференціюємо на оцінно-емотивні, експресивні та функціонально-стилістичні [Селіванова 2012, с. 456-458]. Результатом таких трансформацій є міжмовні синонімічні відповідники, що відрізняються оцінно-емотивними, експресивними та функціонально-стилістичними відтінками значень.

Функціонально-стилістичні трансформації представлені втратою, заміною або виникненням в перекладному тексті функціонально-стилістичного забарвлення мовних одиниць [Селіванова 2012, с. 456].

У лінгвістиці виокремлюються в словниковому складі мови наступні види стилістичної характеристики слів.

Нейтральна (загальноживана, міжстильова) лексика – слова, що вживаються у всіх типах і жанрах мовлення, тобто стилістично немарковані слова. Сюди відноситься переважна більшість слів, що входять в ядро словникового складу будь-якої мови.

Книжна – слова, що вживаються тільки в письмовому мовленні (у будь-яких її жанрах) і не вживаються в побутово-розмовному мовленні, хоча в «офіційній» ситуації вони можуть вживатися і в усному мовленні. (пор.: рос. *стремление, мировоззрение, антинаучный, досягаемость, вышеупомянутый, шествовать, благосостояние, ибо* (пор. *потому что*) тощо; англ. *inebriety, conflagration, pecuniary, to commence, thereby* (таким чином) тощо).

Різновидами книжної лексики є поетична, офіційно-ділова, термінологічна.

Поетична (висока) – слова, що вживаються переважно тільки в мові поезії (іноді також в урочистій прозі): пор. рос. *отчизна, глашатай, грядущий, очи, уста*; у фольклорі: *дубрава, лебедушка, молодец, девица*; англ. *oft* (часто, пор. *off*), *tomorrow* (завтра), *steed* (кінь).

Офіційно-ділова лексика вживається в діловій переписці, офіційних документах (рос. *вид на жительство, квартиросъемщик, неостребованный, обжаловать*), включає **канцеляризми** – штампи офіційно-ділового мовлення (рос. *входящие и исходящие (документы), нижеподписавшиеся*).

Термінологічна лексика – слова, що вживаються тільки, або переважно, в науковому жанрі. До них відноситься вся наукова та технічна термінологія; сюди ж слід відносити терміни та спеціальні слова, що вживаються в галузі держави та права (юриспруденції), економіки, фінансів і військової справи тощо. Наприклад: *атом, молекула, электрон, кисень, водень; фонема, звук, морфема, морф, лексема, слово, сема*.

Побутово-розмовна лексика – слова, що вживаються в усному мовленні в «неофіційній» ситуації та не вживаються зазвичай в письмовому мовленні (пор.: рос. *электричка, раздевалка, влипнуть, шлепнуться, задира, чудной*; укр. *тринькати*; англ. *bobby, booze* (випивка), *dough* (гроші; пор. букв. тісто), *buck* (долар), *movie* (кіно), *buddy, to filch* тощо).

У перекладознавстві існує поняття *регістр слова*. Термін використовує І. Р. Гальперін, даючи характеристику словникового складу англійської мови в плані його стилістичної диференціації [Гальперін, с. 62–117]. Термін

«регістр» (реєстрація) в цьому значенні, або близькому до нього, вживається в роботах лінгвістів Лондонської школи, зокрема, у праці Дж. Кетфорда «Лінгвістична теорія перекладу». Виокремлено такі реєстри:

- фамільярний: рос. *оболтус, паршивец, трескать*; відповідно укр. *телепень, паршивець, тріскати*;
- невимушений: рос. *авоська, подкачать* (в значенні «підвести когонебудь»), *подвыпивший*;
- нейтральний: укр. *син, день, будинок, жити, думати, білий, дерев'яний, я, ми*;
- формальний: рос. *прибыть, отчислить, очередной, бракосочетание*; укр. *прибуття*;
- піднесений: рос. *стезя, вкусить, лицезреть, очи, власы, ланиты*.

Нерідкі випадки, коли в мові є кілька слів з однаковим референційним значенням, що відносяться до різних реєстрів. Пор.: рос. *дряхнуть* (фамільярне) – *спать* (невимушене і нейтральне) – *отдыхать* (формальне) – *почивать* (піднесене). Переважна більшість слів належить до нейтрального реєстру; вони можуть вживатися в будь-якому реєстрі мови, від фамільярного до піднесеного, подібно до того, як стилістично нейтральні слова вживаються в будь-якому стилі чи жанрі мови [див. Бархударов, с. 110].

Утрата розмовного забарвлення лексичних одиниць має місце в перекладах наступних фрагментів романів О. Гончара: *Кортіло йому знати, де вони зараз ідуть, який там день нагорі і який вітер* (Гончар, Берег любові) // *Хотелось ему знать, где они сейчас идут, какой там день наверху и какой ветер; Повагом чвалає Баглай-студент у своєму трикотажному спортивному костюмі, щось намугикує йдучи* (Гончар, Собор) // *Медленно шагает Баглай-студент в трикотажном спортивном костюме, что-то мурлычит под нос*. Має місце також зворотний перекладацький прийом: російський еквівалент отримує конотацію: *Поет парусів... Скромний їхній будівничий і безсловесний їхній співець* (Гончар, Берег любові) // *Поэт парусов... Первый их зодчий, бессловесный их певец. Будівничий* – нейтральне слово, загальноновживане; *зодчий* – книжне. Спостерігаємо втрату стилістичної фігури та заміну функціонально-стилістичного статусу і в наступному фрагменті перекладу: *Доріжка по морю мерехтить, на юті гітари бринькають* (Гончар, Берег любові) // *Дорожка по морю мерцает, на юте кто-то трогает струны гитары*. У перекладі втрачено метонімію та розмовний стиль оригіналу: пор.: *гітари бринькають* – розмовний стиль // *трогает струны гитары* – дещо піднесений.

Експресивні конотативні трансформації передбачають модифікацію чи втрату, посилення чи применшення ознаки. Так, посилення ознаки спостерігаємо у наступних фрагментах перекладу: *Яке море стає велике такої ясної місячної ночі ...* (Гончар, Берег любові) // *Каким огромным становится море в такие ясные лунные ночи ...; Почував*

дужим себе (Гончар, Берег любові) // *Чувствовав себя всесильным*. *Дужий* – «який має велику силу, авторитет, вплив» [Дубічинський, с. 270]; *всесильний* – «высокое: обладающий неограниченной властью, влиянием, а также непреодолимой силой воздействия» [Ожегов, с. 104]. В останньому фрагменті перекладу змінюється також функціонально-стилістична характеристика слова. Має місце й применшення ознаки та зміна функціонально-стилістичної характеристики: ... *розпалені очі, що волають твоєї допомоги ...* (Гончар, Берег любові) // ... *воспаленные глаза, чаявшие твоей помощи ...* *Волати* – «дуже голосно кричати; гукати» [Дубічинський, с. 160]; *чаявший* від *чаять* – «устаревш. высокое – ожидать надеяться на что-либо» [Ожегов, с. 878].

3. Трансформації в номінативному плані.

Трансформації в номінативному плані є модифікаціями ономасіологічних структур номінативних одиниць у перекладі, що супроводжуються як збереженням (формальні), так і зміною їхнього змісту (формально-змістові) [Селіванова 2012, с. 460]. Наведемо приклад формально-змістової трансформації: композит у перекладі отримує відповідник-дериват, що модифікує денотативний зміст фрагмента: – *Де він, той самоволець?* (Гончар, Берег любові) // – *Где же этот беглец?* Оказіональні композити оригіналу по-різному передають автори російських перекладів романів О. Гончара. У перекладі «Берега любові» авторському неологізму-композиту відповідає словосполука: *Сірою пустельністю, льодовими вітрами зустрівло його це античне крайсвіття. Ось тут опинився у цім крайсвітнім вигнанні, недосяжнім для могутніх твоїх богів ...* (Берег любові) // *Серой, унылой пустынностью, ледяными ветрами встретил его этот античный край света. Вот ты где очутился, изгнанный на край света, недостижимый для могучих своих богов...* У перекладі «Собору» перекладачка зберігає оказіоналізм: *Тужно, кінецьсвітньо горять заводи (Собор) // Скорбно, конецсветно горят заводы.*

Часто в перекладах слову відповідає описовий зворот, вжитий, зазвичай, для пояснення слова-реалії. Такий тип трансформацій по-різному кваліфікують в перекладознавстві: як описовий переклад, відносячи його до стилістичних трансформацій (А. М. Фітерман, Т. Р. Левицька), або до трансформацій прагматичного рівня (О. Д. Швейцер), або до лексико-граматичних як експлікацію (В. Н. Комісаров)) чи дескриптивні, або перифрастичні, відповідники (В. С. Виноградов): *Схилившись на мур, Інна в задумі слухає тишу цієї цикадної ночі...* (Гончар, Берег любові) // *Прислонившись к каменной стене, Инна в задумчивости слушает тишину этой цикадной ночи...; Розпатлативши, набравшись місцевих звичок, залога уже ніби й не з римлян складалась, – несла на собі варварський карб* (Гончар, Берег любові) // *Длинноволосые, бородатые, набравшиеся местных привычек, воины крепостного гарнизона вроде бы и не из римлян набраны – каждый нес на себе уже варварскую печать; Люди вбрані у святкове...* (Гончар, Берег любові) // *Люди оделись в лучшие свои наряды...*;

Материзна все тут, предківщина студентова (Гончар, Собор) // Все здесь родное студенту, земля отцов его и дедов.

Слово оригіналу часто відповідає лексикалізованій словосполучі (дієслівно-іменниковому звороту) в перекладі: *Знову з машинами прибули на жнива хлопці з військової частини ... – розтаборилися з радіостанцією біля тих самих ферм (Гончар, Берег любові) // Снова прибыли на жатву со своими машинами хлопцы из воинской части, ... расположились лагерем там же, у самых ферм; Іноді із степів наближаються по снігах ті, напівлюди, худобу женуть – будуть із залогою торгувати (Гончар, Берег любові) // Иногда из степей приближаются по снегам те, полулюди, скот гонят – будут с крепостью торг вести.* Такого типу заміни можна віднести до формальних синтаксичних трансформацій.

Таким чином, використання лексичних трансформацій в денотативному, конотативному та номінативному аспектах дозволяє утримати найоптимальніший баланс денотативної, конотативної, стилістичної, культурної та прагматичної інформації текстів оригіналу та перекладу.

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – 3-е изд., перераб. – М. : КДУ, 2006. – 240 с.
3. Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник / Н. К. Гарбовский . – М. : Изд-во Московского университета, 2004. – 544 с.
4. Копанев П. И. Теория и практика письменного перевода: учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков / П. И. Копанев – Минск: Высш. школа, 1986 – 269 с.
5. Зубков М. Г. Сучасний російсько-український українсько-російський словник / М. Г. Зубков. – Харків : Ранок, 2005. – 720 с.
6. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – М. : Международные отношения, 1981. – 248 с.
7. Литвин І. М. Лексичні трансформації в російському перекладі роману Олеся Гончара «Берег любові» І. М. Литвин // Теоретична і дидактична філологія: Збірник наук. праць. – Переяслав-Хмельницький: СКД, 2013. – Вип. 15. – С. 273-282
8. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «ИТИ технология», 2007. – 944 с.
9. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Международные отношения, 1974. – 216 с.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.

11. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
12. Словарь русского языка. В 4 т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. – М. : Русский язык, 1981–1984.
13. Словник української мови. В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
14. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2006. – 1008 с.
15. Текст и перевод. – М. : Наука, 1988. – 160 с.
16. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы)/ А. В. Федоров.. – М. : Высшая школа, 1983. – 303 с.
17. Galperin I. R. Stylistics, Moscow : Higher School Publishing House, 1971, Part VI.

Тема: ПРОБЛЕМА ЛАКУН І РЕАЛІЙ В ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

Зміст

1. Лакуни. Типологія лакун.
2. Реалії. Класифікація реалій в перекладознавстві.
3. Прийоми перекладу реалій.

1. Лакуни. Типологія лакун.

Лакуна (від лат. *lacuna* – пробіл, заглиблення) – базові елементи національної специфіки лінгвокультурної спільноти, що ускладнюють переклад її текстів і сприйняття їх іншокультурними реципієнтами через відсутність в одній мові порівняно з іншою певних відповідників мовних одиниць різних рівнів, позначень понять, категорій, асоціативних реакцій, а також паравербальних засобів мовлення [Селіванова 2010, с. 321].

Лакуни суперечать звичному діапазону досвіду мовця, носія іншої мови. Головними ознаками лакун є незрозумілість, незвичність (екзотичність), чужість.

У мовознавстві існують різнопланові класифікації лакун. Систематизовану класифікацію подано в «Лінгвістичній енциклопедії» О. О. Селівановою [Селіванова 2010, с. 321]. Лакуни поділяються на системні та функціональні, або мовні й мовленнєві, мовні й культурологічні. Системні (мовні) лакуни виявляються при зіставленні одиниць різних рівнів мовної системи, а функціональні (мовленнєві) – в мовленні.

Системні лакуни диференціюються залежно від мовного рівня на:

- фонетичні (відсутність в одній мові певних фонем, невідповідність інтонаційних конструкцій, наголосу, пауз): так, відсутні в українській мові довгі фонемі, що мають місце в англійській і німецькій мовах і диференціюють значення слів: англ. *bed* [bed] – ліжка, а *bird* [bɜ:d] – птах; англ. *pool* [pu:l] – калюжа, а *pull* [pul] – тягти; англ. *eat* [it:] – їсти, а *it* [it] – воно; нім. *Beet* [be:t] – клумба, а *Bett* [bet] – ліжка; пор. наголос в укр. *сосна*, *дрова*, *петля*, *кропива*, *столяр*, *колесо*, *решето* –

рос. *сосна, дрова, петля, крапива, столяр, колесо; решето*; наголос в польській мові на передостанньому (пор. укр. *кіно* // пол. *kinó*; укр. *смола* // пол. *smola*), у французькій на останньому складі (на останній голосній, що вимовляється): *Soleil* (сонце), *amitié* (дружба), *paradis* (рай), *vacances* (канікули) тощо.

- лексичні (відсутність в одній мові слова-відповідника): рос. *матрешка, кокошник, щипельмени, дудка*; укр. *брить, борщ, вареники, кобза, трембіта*; ісп. *сомбреро*; пол. *бігос*; англ. *хагіс*; груз. *чача*.
- номінативні (невідповідність статусу найменувань у двох мовах, наприклад,
- відповідником простого слова однієї мови є композит або сполука іншої): рос. *железная дорога* – укр. *залізниця*, рос. *шахматная доска* – укр. *шахівниця*, рос. *научный работник* – укр. *науковець*, англ. *barber* – укр. *пара над водою в морозний день*.
- морфологічні (відсутність в одній мові певної морфологічної категорії порівняно з іншою): дійсні дієприкметники відсутні в українській мові: рос. *цветущий сад* // укр. *садок, що цвіте*; герундій має місце в англійській, відсутній в українській мові: *He started walking backwards, beaming, drinking them in* (Ролінг, Гаррі Поттер і смертельні реліквії) // *Він розвернувся й пішов спиною вперед, сяючи усмішкою й радіючи, що бачить друзів*.
- синтаксичні (невідповідність синтаксичної будови у мовах): укр. *У нього карі очі* // англ. *He has brown eyes* // нім. *Er hat braune Augen* // пол. *Ma brązowe oczy*.
- стилістичні (розбіжність відповідників за стилістичною забарвленістю): пор.: рос. *глаза* (нейтр.) – *очи* (стилістично забарвлене: поетичне, високе) // укр. *очі* – нейтр.

До складу **функціональних лакун** відносять:

- діяльнісно-комунікативні (невідповідність різного роду комунікативно релевантних кінем – фонаційних, жестів, міміки, рухів тіла, голови, ніг; типу погляду, відстані комунікантів, часових особливостей спілкування, торкань, постави тощо). Кивок голови у росіян, українців – так, у болгар – ні.
- культурологічні, зумовлені особливостями національної ментальності й культури, мовленнєвого етикету;
- лакуни культурного простору (специфіка реалій: національних страв, одиниць міри, свят, обрядів і т. ін.). Лакуни культурного простору включають лакуни сприйняття відстані, етнографічні, пов'язані з побутом, лакуни культурного запасу (символічні) [Селіванова 2010, с. 321].

У теорії міжкультурної комунікації лакуни диференціюються на:

- суб'єктивні, або національно-психологічні;

- лакуни комунікативної діяльності,
- лакуни культурного простору,
- текстові.

У межах **національно-психологічних лакун** виокремлено:

- лакуни характеру згідно самооцінки етносу або оцінки його іншими етносами;
- внутрішні силогічні лакуни, що представляють спосіб мислення народу;
- культурно-емоційні, що стосуються публічного висловлення почуттів;
- лакуни гумору.

Існують інші класифікації лакун. Так, за принципом співвідношення слова з концептом виділені:

- лексичні – за умови відсутності слова чи сполуки в іншій мові та при наявності концепту;
- семантичні – при відсутності семми, але при наявності концепту;
- концептуальні (когнітивні) – при відсутності концепту та слова [Селіванова 2010, с. 321].

Термін *лакуна* в перекладознавстві ототожнюється з безеквівалентною лексикою, хоч вони перебувають у відношеннях включення другої до першої (не всяка лакуна є безеквівалентною). Дослідники пропонують розмежувати когнітивні лакуни як безеквівалентні слова, а відсутність слів і семем ототожнювати із власне лакунами. Лакуни називають також терміном *реалії* (Р. Брислін), проте реалії належать до концептуальних лакун [Селіванова 2010, с. 321].

2. Реалії та їхня типологія.

Лакуни культурного простору називають реаліями (які позначають національні страви, одиниці міри, свята, обряди тощо, а також сприйняття відстані, етнографічні, пов'язані з побутом, лакуни культурного запасу (символічні)) [Селіванова 2010, с. 321]. Р. П. Зорівчак визначає реалії як «монолексемні та полілексемні одиниці, що вміщують як основне лексичне значення традиційно закріплений комплекс краєзнавчої інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови сприймача» [цит. за: Кияк, Науменко, Огуй, с. 148]. О. Д. Швейцер реаліями називає одиниці національної мови, що позначають унікальні референти, властиві одній лінгвокультурі та відсутні в іншій [Швейцер 1973, с. 251].

Лексичні одиниці, що передають культурну інформацію (реалії), діляться на ряд тематичних груп (С. Влахов, С. Флорін, В. С. Виноградов):

а) Житло, майно:

Ранчо (Бразилія): 1. Хижа із пальмового листя чи соломи; 2. Ферма, садиба.
Фазенда (Бразилія) – помістя.

Хата – «беленый крестьянский дом на Украине, юге России» [Ожегов, с. 861].

Изба – «деревянный крестьянский дом» [Ожегов, с. 237].

Сакля – житло горців Кавказу. *Чурек і сакля – все твоє; Воно не прошене, не дане, Ніхто й не возьме за своє, Не поведе тебе в кайданах* (Тарас Шевченко) [СУМ, т. 9, с. 17].

Макогон – «дерев'яний стержень із потовщеним заокругленим кінцем, яким розтирають у макітрі мак, пшоно тощо». *До Хіврі сікався [Солопій], за макогін хватався, І не на жарт-таки, сердега, розгулявся* (Гулак-Артемівський) [СУМ, т. 4, с. 603].

Макітра – «вид глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з широким отвором» [СУМ, т. 4, с. 602]: *Вареники ті самі, та інша макітра* (Українські народні прислів'я та приказки).

Мачете – великий ніж, тесак, для сільськогосподарських робіт в латиноамериканських країнах.

Рубель – «вузька дерев'яна дошка з ручкою і поперечними зарубками для качання білизни». *Випрала ми сім пар онучок, сушили на кабиці, моя жінка викачала їх рублем та качалкою, щоб м'які були, як пух* (Юрій Яновський) [СУМ, т. 8, с. 892].

б) Одяг, головні убори:

Пончо – накидка, плащ з прорізом для голови в латиноамериканських країнах.

Сарапе – подібна одежа в Мексиці.

Пала – подібна одежа в Бразилії.

Сомбреро (Мексика, Чілі. Від ісп. *Sombrero, Sombra* – тінь) – селянський широкополий капелюх із листя рослини з тією ж назвою.

Бриль (укр.) – «головний убір з широкими полями». *Меркурій низько поклонився, Перед Зевесом бриль ізняв* (Іван Котляревський) [СУМ, т. 1, с. 236].

Постоли (укр.) – 1. заст. М'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри без пришивної підошви, яке звичайно носили з онучами, прив'язуючи до ніг мотузками (волоками). *Куди ти вбрався на стіл з постолами?* (Номис); 2. діал. Те саме, що личаки. *А ще, правда, на козакові Постоли в'язові* (Українські народні думи...) [СУМ, т. 7, с. 377].

Лапти (рос.) – «в старое время: крестьянская обувь, сплетенная из лыка, охватывающая только стопу. *Липовые лапти. Лаптем щи хлебает кто-н.* (совершенно необразован, некультурен; разг. шутил.). *Лапотная деревня* (перен.: нищая и некультурная; устар.) [Ожегов, с. 319].

Плахта (укр.) – «жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ переважно вовняної картатої тканини». *Продай, милий, дві телички, Та справ мені дві спіднички, Щоб я в плахті не ходила, Щоб я людей не смішила* (Павло Чубинський) [СУМ, т. 6, с. 571].

Сарафан (рос.) – 1. В старое время: женская крестьянская одежда, род платья без рукавов, надеваемая поверх рубашки с длинными рукавами [Ожегов, с. 697].

Тулуп (рос.) – «долгополая меховая шуба, обычно нагольная, не крытая сукном». *Овчинный тулуп* [Ожегов, с. 816].

Кожух (укр.) – «довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкіри хутром до середини». *Одягнувши нові, кримських смушків кожухи, стали [козаки] виходити* (Квітка-Основ'яненко); *А сам сотник у кожусі.. Коло*

клуні походжає (Тарас Шевченко) [СУМ, т. 4, с. 208].

в) Їжа, напої:

Чича – кукурудзяна горілка в латиноамериканських країнах.

Чача – грузинський алкогольний напій, що відноситься до класу виноградних брендів.

Грапа – італійський алкогольний напій, що відноситься до класу виноградних брендів.

Текіла (Мексика; ісп. *tequila*) – алкогольний напій (горілка) із соку агави, що виробляється зазвичай на околицях Текіли – міста у Мексиці.

Сангрія – напій із води, червоного вина та цукру, що настоюється на фруктах.

Самогон – «український алкогольний напій (горілка), який виготовляють кустарним способом із буряків, картоплі, цукру тощо» [СУМ, т. 9, с. 33].

г) Види праці та заняття:

родео – в латиноамериканських країнах згін скоту.

д) грошові знаки, одиниці міри:

Песо – основна грошова одиниця багатьох латиноамериканських країн.

Болівар – грошова одиниця Венесуели.

Соль – грошова одиниця Перу.

Гривня – основна грошова одиниця України.

Рубль – основна грошова одиниця Росії.

Копійка // копейка – розмінна грошова одиниця України та Росії.

Злотий – основна грошова одиниця Польщі.

Ліга – старина міра відстані в Латинській Америці.

Ярд (англ. *yard*) – міра довжини, 1 ярд – 0,9144 м.

Фут (англ. *foot*) – міра довжини, 1 фут – 0,305 м.

Дюйм (англ.) – міра довжини, 1 дюйм – 2,539 м.

е) Музичні інструменти, народні танці та пісні, виконавці:

Гусли // гуслі – «старовинний народний багатострунний щипковий музичний інструмент». *Писані джерела відзначають існування у східних слов'ян струнного музичного інструмента – гусел* (Історія УРСР) [СУМ, т. 2, с. 198].

Балалайка – російський народний музичний триструнний інструмент з декою у формі трикутника. *Вечорами вже молодь забігає до хати, балалайка побренькує, пісні гудуть* (Олесь Гончар).

Сопілка – «український народний духовий музичний інструмент із дерева або очерету, що має форму порожнистої трубки з отворами». *Якийсь парубок став грати на сопілці* (Наталія Кобринська) [СУМ, т. 9, с. 461].

Кобзар – «український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі». *Вітер віє-повіває, По полю гуляє. На могилі кобзар сидить Та на кобзі грає* (Тарас Шевченко) [СУМ, т. 4, с. 200].

ж) Народні свята, ігри:

Rodeo – свято скотарів, на якому змагаються в киданні ласо, приборканні диких коней тощо.

з) Звертання:

ніньо – молодий господар, пан в Латиноамериканських країнах.

нінья – пані, господарка в Латиноамериканських країнах.

аміто – господар в Латиноамериканських країнах.

пор.: рос. *господин, госпожа* // пол., укр. *пан, пані* // фр. *мосьє, мадам, мадемуазель* // нім. *гер, фрау* // англ. *сер, міс, місіс*.

Етнографічні та міфологічні реалії

а) **етнічні та соціальні спільноти та їхні представники:** *інки, аймара, кечуа, гуарани, майа, ацтеки (астеки), сапотеки, науатль (нахуатль), гуайми, араукани, тамойо* (індійські племена).

б) **божества, казкові істоти, легендарні місця:** рос. *Ярило, змей Горыныч, Кощей Бессмертный, Баба-Яга, Василиса-Прекрасная, Марья-Моревна*; укр. *Котигорошко, Івасик-телесик*.

Реалії світу природи

а) **тварини:** *лама, гуанако* (різновиди лами), *вискача* (вид гризуна), *анаконда, маха, курийю* (види удавів);

б) **рослини:** *кебрачо, омбу, сейба, хукаро, манго, мангле, гуай-або, тотумо, алоборрачо, жакейра, балса, кока, мандиока, агуакате* (види дерев і кущів).

в) **ландшафт, пейзаж:**

Сельва – тропічний ліс.

Пампа – аргентинський та уругвайський степ.

Саванна – венесуельські та колумбійські степи.

Сертан – засушливі райони Бразилії.

Полонина – «безліса ділянка верхнього поясу Українських Карпат, яка використовується для пасовиська та сінокошу» [СУМ, т. 7, с. 94].

Реалії державно-адміністративного устрою суспільного життя

а) **Адміністративні одиниці та державні інститути:** *територія* (Аргентина, Венесуела), *штат, область, край, округ*.

б) **Суспільні організації, партії тощо, їхні функціонери й учасники:** *партія регіонів, Батьківщина, Удар; торі*.

д) **Громадянські професії, титули та звання:** *лорд, принц, граф, президент, король, канцлер*.

Ономастичні реалії

У літературних творах є немало реальних і вигаданих імен. У літературному перекладі власні імена не тільки називають, а й указують на національну приналежність. Таким чином, власні назви сприяють збереженню в перекладі національного колориту оригіналу.

а) **Антропоніми.**

Загальні імена та прізвища:

Ісп. *Хуан, Педро, Беатрис, Кармен, Кароліна, Гальвес, Сільва, Альварес*;

Укр. Галина, Петро, Микола, Володимир, Михайло, Сашко; Петренко, Іваненко;

Рос. Марья, Алена, Нюра, Владимир, Михаил, Саша; Петров, Сидоров, Седых;

Англ. Джордж, Джон, Джек, Майкл, Томас, Том, Моллі, Бет, Мері, Розмарі. Фр. Jean (Жан), Théo (Тео), Lucas (Лукас), Nicolas (Ніколя), Julien (Жульєн), Guillaume (Гійом), Philippe (Філіп), Eric (Ерік), Pascal (Паскаль), Sébastien (Себастьян); Louise (Луїз), Joséphine (Джозефін), Emma (Емма), Marine (Марін), Manon (Манон), Julie (Жюлі), Pauline (Полін), Emilie (Емілі), Pascal (Паскаль).

Індивідуальні імена та прізвища, що називають відомих політичних діячів, літераторів, художників, артистів, спортсменів й інших знаменитостей і часто потребуючих в перекладах особливих коментарів: *Ленін, Сталін, Гітлер, Карл Маркс, Клара Цеткін, Джордано Бруно, Левітан, Рафаель, Гюго, Шекспір, Агата Крісті, Едгар По, Клінтон, Буш, Єльцин, Путін, Андрій Шевченко, Кличко.*

б) Топоніми. У перекладознавстві назви реальних географічних об'єктів В. С. Виноградов вважає доцільним розділити на дві групи: звичні та меморіальні топоніми. Другі з них несуть в собі, крім указання на геооб'єкт, додаткову змістову інформацію, яка для перекладача буває надзвичайно важливою: *Китайский квартал – средоточие притонов и публичных домов в Барселоне. Махалаонда – селение неподалеку от Мадрида, жители которого в средние века были постоянной мишенью для насмешек относительно их необразованности* [див.: Виноградов, с. 111].

в) Імена літературних героїв. У художніх текстах постійно зустрічаються згадки про персонажів інших творів літератури. У перекладах вони коментуються *Дон Кіхот, Санчо Панса, Дульсинея, Ромео та Джульєта, Гамлет, Отело, Яго, король Лір, місіс Марпл, Пуаро, Холмс, Наташа Ростова, Анна Карєніна, Євгеній Онегін.*

г) Назви компаній, музеїв, театрів, палаців, ресторанів, магазинів, пляжів, аеропортів тощо. Усі ці імена перекладачу важливо знати для правильного розуміння та відтворення тексту: *Лувр, Єлесеїські поля; рос. Красная площадь, Эрмитаж, Третьяковская галерея.*

Символи

Символи – естетично канонізовані, культурно значущі концептуальні структури іншої, ніж первинний зміст реалії чи знака, понятійної сфери, яка характеризується образністю, мотивованістю, дейктичністю, імперативністю, психологічністю.

а) Вегетативні символи:

Калина – в Україні символ життя, крові, вогню; дерево українського роду. Ягоди калини червоні, що символізують безсмертя роду. *Калина* на рушнику – символ неперервності сімейного життя.

Дуб і калина – в Україні символи сили та краси.

Береза – в Росії символ чистоти, весни, жіночої молодості та краси.

Сакура – в Японії символ жіночої молодості та краси, чистоти, благополуччя.

Троянда – це символ Англії. У християнській символіці червона троянда була символом мучеництва, а біла – символом невинності. Існував орден лицарів Троянди та Хреста, а війна Йорків і Ланкастерів 1455-1485 рр. була названа війною Червоної та Білої троянди.

б) Анімалістичні символи:

Кінь – символ мужності та грації в Монголії.

Півень – один із символів Франції. За однією з версій, півень став символом Франції тому, що французи вважають себе потомками галлів, а з латини «галли» та «півні» звучать однаково – *gallus*.

За народними повір'ями, нічні примари зникають з першим криком півня. Цей притаманний півню сонячний захисний символізм простежується з найдавніших часів, він був широко поширений на Близькому Сході. Мотив півня, що розганяє своїм криком нечисту силу та відлякує мерців, утворює кульмінацію в казках слов'ян (пор. також М. Гоголь «Вій»).

Слон – символ помірності, співчуття, вічності, верховної влади. У Таїланді, Камбоджі та Бірмі білий слон став символом родючості та злив.

в) Кольорова символіка:

Зелений – 1. Колір надії, символ кращого майбутнього (Панама, Чілі), 2. Символ

родючості, удачі, чуттєвості, сексуальності (Іспанія); 3. Символ природи, покою та гармонії (Китай).

Білий колір в традиційній китайській культурі вважається кольором жалоби.

Біла справа – похорони (пор. колір жалоби в Іспанія в середні віки – *жовтий*; *темно-ліловий*, *фіолетовий* – колір жалоби в Іспанія, Чілі; *чорний* – в європейській культурі). Зверхню людину китайці називають *білі очі*; негативних персонажів пекінської опери визнавали за матово-білим обличчям (пор. в європейській культурі *білий* колір символізує все позитивне). У сучасній китайській культурі *білий* колір одержує нові конотації: *ангел в білому халаті* – лікар.

Червоний в традиційній китайській культурі найемоційніший колір: символ радості, кохання, щастя, сонця, життєвої активності людини. Традиційне китайське весільне вбрання червоного кольору. *Червона справа* – весілля. *Червона квасоля* в класичній китайській поезії – символ кохання й пристрасті. Проте *червоні очі* – заздрощі. (Лю Юй Ін «Цветообозначение и символика цвета в китайской культуре»).

г) **Фольклорні, історичні, літературно-книжні алюзії.** У них є натяк на образ життя, поведінку, риси характеру, діяння історичних, фольклорних і літературних героїв, на історичні події, на міфи, літературні твори.

д) **Мовні алюзії.** У них є натяк на який-небудь фразеологізм, прислів'я, крилатий чи бродячий вислів. У перекладі книги Шамфора зустрічаємо: «*Две придворные дамы, проезжая по Новому мосту за какие-нибудь две минуты, успели увидеть там и монаха, и белую лошадь. Тогда одна из них, толкнув подругу локтем, заметила: «Что до илюхи, то уж нам-то ее*

высматривать незачем». Російському чи українському читачеві без коментаря не зрозуміти натяку в анекдоті на стару французьку приказку *«Когда по Новому мосту ни пойдешь, всегда встретишь там монаха, белую лошадь и шлюху»* [див.: Виноградов, с. 113].

Для позначення реалій в лексикології використовують термін *екзотизм*.

Екзотизми – слова, що позначають властиві іншим народам або країнам поняття: *чалма* – мусульманський головний убір; *мінарет* – башта біля мечеті, з якої закликають мусульман молитися.

– *Паничи! паничи! сюды! сюды!* – говорили они со всех сторон. – *Ось бублики, маковники, вертычки, буханци хороши! ей-богу, хороши! на меду! сама пекла!* (Гоголь, Вий).

Хозяин хаты ... говорил, обращаясь к своей жене: «Жинко! то, что поют школяры, должно быть очень разумное; вынеси им сала и что-нибудь такого, что у нас есть!» И целая миска вареников валялась в мешок. Порядочный кус сала, несколько

паляниц, а иногда и связанная курица помещались вместе (Гоголь, Вий).

... ключник, схожий на старого вола, євнух, наділений силою теж ледве не волячою, у високій чалмі, в розхристаному шовковому халаті, ... кричав, аж пінився, підганяв гребців, (Загребельний, Роксолана).

Зберегти національну своєрідність оригіналу в перекладі – завдання тяжке. І. Кашкін справедливо стверджував, що «ощущение чужеземности в переводе достигается не внешней формальной экзотикой, не поверхностным копированием чужезычия, а путем глубоко понятой и чутко переданной сути, в которой заключена национальная особенность оригинала...» [цит. за: Виноградов, с. 111].

3. Способи перекладу слів-реалій.

С. Влахов і С. Флорін передбачають кілька прийомів передачі реалій в перекладі:

I – транскрипція (транслітерація),

II – власне переклад, що включає: 1) неологізми (калька, полукалька, освоєння, семантичний неологізм), 2) заміна реалій, 3) приблизний переклад (родо-видова заміна, функціональний аналог і опис, пояснення, тлумачення), 4) контекстуальний переклад.

Ю. А. Сорокін, І. Ю. Марковіна, О. О. Селіванова вбачають усунення інтерактивних перешкод, що виникли в результаті лакун, в прийомах їхньої компенсації:

1) тлумаченнях, примітках, виносках, коментарях;

2) заміні концепту на більш близький;

3) порівнянні з етнічним прототипом одного класу реалій у двох мовах;

4) генералізації (заміни гіперонімом);

5) еквонімізації (заміни іншою назвою видового предмета того самого класу);

6) заміни теми на більш близьку для іншої культури з метою збереження оцінки, емотивності фрагмента;

7) запозичення шляхом транскрипції, транслітерації, напівкалькування, калькування і т. ін. [Селіванова 2010, с. 321].

Транскрипція (транслітерація). При першій появі в тексті транскрибоване слово зазвичай супроводжується виноскою або поясненнями, що вміло вводяться в текст перекладу. Досвідчені перекладачі та теоретики перекладу не раз закликали колег зберігати почуття міри при використанні іншомовних слів у перекладі. Надмірне захоплення транскрибуванням іншомовних слів, що позначають реалії; а не так уже й рідко прийнятих за них, не тільки не сприяє збереженню національного колориту, а, навпаки, знищує його, захаращуючи російську розповідь і змушуючи читача спотикатися на кожному кроці об непотрібні екзотизми.

«Я могу сослаться на опыт такого превосходного русского писателя, как Короленко, – пише з цього приводу М. М. Любимов. – По-видимому, он считал, что злоупотребление иноязычными словами – это линия наименьшего сопротивления. Как всякий большой художник, он шел по линии наибольшего сопротивления. Он так описывал внешность якутов, их юрты, их утварь, их нравы и образ жизни, он так описывал якутскую природу, что по прочтении его рассказов у нас создается впечатление, будто мы вместе с ним пожили в дореволюционной Якутии. Вводит иноязычные слова допустимо в тех случаях, когда то или иное понятие, та или иная реалья не находят себе эквивалента в русском языке» [див.: Виноградов, с. 111].

Калькування. У художньому перекладі цей прийом застосовується для передачі індивідуально-авторських неологізмів, коли перекладач створює виразні оказіональні слова. Таких словесних «придумок» і кальок багато серед загальних і власних імен. Калькуються традиційно деякі власні назви: газета «Красная звезда» – «The Red Star», Красная площадь – The Red Square (проте *ulitsa*, *prospekt* і їхні назви транскрибуються), Liberal Party – Ліберальна партія. Калькування використовують для перекладу прислів'їв і приказок, коли із-за різних причин необхідно зберегти не тільки їхній зміст, але й образно-сміслову основу. Структурно-семантичне калькування іноземних слів часто застосовується в перекладах наукової літератури.

Гіпо-гіперонімічний переклад. Для цього способу перекладу характерно установлення відношення еквівалентності між словом оригіналу, що передає видове поняття-реалію, та словом в мові перекладу, що називає відповідне родове поняття, чи навпаки. З іспанської словам *нопаль* (вид кактусу), *кебрачо* (вид дерева) чи *грана* (вид горілки) будуть відповідати в українському перекладі їхні міжмовні гіпероніми (родові поняття): *кактус*, *дерево*, *горілка*. Такий спосіб перекладу Ю. А. Сорокін, І. Ю. Марковіна, називаючи компенсацією, ілюструють цікавим прикладом: назву американської п'єси Д.-Л. Коуберна «The Gin Game» (буквально: «Гра в джин») було перекладено російською мовою «Игра в карты». Лакуна компенсована в результаті заміни конкретної назви гри *джин* загальним поняттям *гра в карти* [див.: Сорокін, Марковіна, с. 83].

Еквонімізація (уподібнення, заміна концепту на більш близький для реципієнта) – це заміна в перекладі іншою назвою видового предмета того самого класу.

Уподібнені слова, за В. С. Виноградовим, називають поняття, супідрядні по відношенню до родового поняття: *бомбачі – шаровари, мачете – тесак, боліче – кеглі, ранчо – хата, хижка* [див.: Виноградов, с. 111].

Суть такого прийому пояснюють Ю. А. Сорокін, І. Ю. Марковіна: в тексті однієї культури з'являються елементи іншої – схожі чи близькі з елементами культури

оригіналу, та повністю не співпадають з ними. Опорними елементами для такої заміни можуть бути знайомі реципієнту реалії, що є елементами рідної для нього культури, або реалії, відомі носіям багатьох культур. Приклад із російськомовного публіцистичного тексту: *Пьеса Коумберна получила Пулитцеровскую премию, исполнители – премию «Тони», что в американском театре также почетно, как «Оскар» в кино* [див.: Сорокін, Марковіна, с. 83].

Тлумачення, коментарі, виноски, примітки.

У випадках тлумачення реалії (перифрастичного (описового, дескриптивного, експлікативного перекладу) відповідники установлюються між словом (або фразеологізмом) оригіналу та словосполученням перекладу, що пояснює його зміст: *пучеро – суп (юшка) з яловичини, сельве – тропічний ліс*. За В. С. Виноградовим, перифраза нерідко поєднується з транскрипцією, замінюючи коментар, роблячи природнішим відповідне оригіналу перекладне авторське мовлення, коли його не перериває виноска. *Хуана поставила на стол пучеро, похлебку из говядины, и все принялись за еду – приклад поєднання транскрипції та дескриптивного перекладу* [див.: Виноградов, с. 111].

Перекладачка роману О. Гончара «Собор» І. Новосельцева залишає в російському перекладі українську реалію, пояснюючи її значення за допомогою синоніма: *Стоить птаха, поглядає з соборної висоти на улюблену свою з жабенятами сагу...* (О. Гончар, Собор) // *Стоит птица, поглядывает с соборной высоты на излюбленную свою сагу – озерцо с лягушатами ...*

У російській переклад англійської казки «Воду заперли» перекладачка Н. Шерешевська гармонійно вводить реалію та пояснює її: *А вы, наверное, знаете, что в давние времена во всем Деворшинском графстве вряд ли нашелся бы хоть один дом без своего домового, или, как их еще называли, брауни.*

Російський переклад англійської казки «Юний Роланд» (переклад Г. Кружкова) супроводжують **виноски** – «пояснення, примітки до тексту, поміщені під ним» [СУМ, т. 1, с. 443]: *Тогда отправился старший брат к волшебнику Мерлину и спросил, не знает ли тот, где искать леди Элен. – Прекрасную леди Элен, – ответил Мерлин, – похитили эльфы. (Мерлин – могущественный чародей, мудрец и пророк. Один из наиболее популярных персонажей британского фольклора; эльфы – в германо-скандинавской мифологии духи природы, легкие, воздушные существа, наделенные волшебными способностями).*

Примітки як короткі записи, що є поясненням реалії супроводжуючи публіцистичні, а інколи художні, перекладні тексти, можуть подаватися в

дужках після реалії; та часто примітки як додатки до художнього перекладного тексту поміщаються в кінці книги. Так, примітка до російського перекладу раннього драматичного твору Гі де Мопассана «В старі роки» (переклад Н. Манухіної) розміщені після тексту: *Хозяин мой вбежал весь бледный, потрясенный: «Беда! Там Синие! Видны уж батальоны!»* (с. 128). **Синие** – *войска французской революции 18 века* (с. 363).

Література

1. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – М. : КДУ, 2006. – 240 с.
2. Влахов С. И., Флорин С. П. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 342 с.
3. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «ИТИ технология», 2007. – 944 с.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Словник української мови. В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
6. Сорокин Ю. А., Марковина И. Ю. Текст и его национально-культурная специфика / Ю. А. Сорокин, И. Ю. Марковина // Текст и перевод. – М.: Наука, 1988. – С. 76-84.
7. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / А. Д. Швейцер. – М. : Воениздат, 1973. – 280 с.

Тема: ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ

Зміст

1. Переклад фразеологічних одиниць.
2. Фігуративні прагматичні трансформації.
3. Прагматичні концептуальні перетворення в перекладах.
4. Аксіологічні прагматичні трансформації.
5. Мегатекстові трансформації в перекладах.

Для збереження функціонально-комунікативної еквівалентності тексту оригіналу та його перекладу важливий збалансований прагматичний вплив текстів оригіналу та перекладу на своїх реципієнтів.

О. О. Селіванова виокремлює в особливий тип перекладацьких перетворень – формально-змістові **трансформації з прагматичним компонентом**, які передбачають зміну форми та змісту одиниць у тексті, текстових фрагментів з метою збалансування прагматичного впливу перекладу на свого читача [Селіванова 2012, с. 467].

Підґрунтям виділення цього типу трансформацій є концепція динамічної еквівалентності американського перекладознавця Ю. Найди, який вбачав мотивацію перекладацьких трансформацій в необхідності досягнення рівноцінного регулятивного впливу на адресатів тексту оригіналу та

перекладу. Ф. Шлейермахер, німецький філософ XVIII ст., також пропонував розмежовувати два методи перекладу: парафразу та вільне перекладення. Мета другого – справити однакове враження на читачів оригінального та перекладного текстів, відмовившись від відповідності змісту певних їхніх частин [див. Селіванова 2012, с. 467].

Г. Єгер, услід за ним О. Д. Швейцер, виокремлюючи чотири рівні еквівалентності (прагматичний, семантичний (компонентний), семантичний (референційний), синтаксичний), домінуючим вважають прагматичний рівень, що «охоплює такі життєво важливі для комунікації фактори, як комунікативна інтенція, комунікативний ефект, установка на адресата ... управляє іншими рівнями» [Швейцер 1988, с. 86-87].

1. Переклад фразеологічних одиниць.

Прагматичну спрямованість мають **фразеологічні одиниці**, що зберігають, за О. О. Селівановою, «в усталеній формі уявлення етносу про світ, культурну, історико-міфологічну інтеріоризацію дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу» [Селіванова 2004, с. 11]. Фразеологізми є своєрідною етнокультурною рефлексією мовця в комунікативній ситуації, оскільки він свідомо чи несвідомо співвідносить особисте емоційно-оцінне відношення та ціннісну орієнтацію зі змістом знака, а образний зміст звороту з еталонами та стереотипами національно-культурного сприйняття й розуміння світу [Селіванова 2004, с. 9]. Походження англійської ідіоми *to be (live) in clover* (буквально: *бути (жити) в конюшині*), що означає безтурботне життя в комфорті та достатку, пов'язують з тим фактом, що худоба, яка пасеться на луках конюшини, швидко набирає у вазі. Конюшина в англійській культурі має символічний зміст: друїди, стародавні жителі Ірландії, вважали її найкращим захистом від зла та чаклунства. Також (трилисник, shamrock) конюшини символізує святу Трійцю – єдність батька, сина і святого духу. У слов'янській культурі у фраземі з тим же значенням використано модус позитивної оцінки та прототип *масла* – символу достатку: укр. *як вареник у маслі (у сметані)* // рос. *как сыр в масле* // польск. *jak pączek w maśle (czuć się)*. Французи про безтурботне життя кажуть: *Vivre comme un coq en pâte* (буквально: *жити як півень в тісті*).

Бувалу людину характеризують фразеологізми: рос.: *стреляный воробей (волк, зверь)* // англ. *a knowing old bird* (буквально: *знаючий старий птах*) // ісп. *toro corredor* (буквально: *бик на кориді*) // нім. *ein alter Hase* (буквально: *старий заєць*).

Значення «запам'ятати, затишити» передають різномовні фразеологізми, побудовані на різних образах: укр. *закарбувати собі на носі, на лобі; зарубати собі на пеньку; закарбувати в пам'яті* // рос. *зарубить на носу (на лбу), зарубить в памяти* (розм.; фам.) // англ. *Put it into your pipe and smoke it* (буквально: *покласти в свою люльку і викурить*) // фр. *Se mettre qch dans la tête* (буквально: *вбити комусь в голову*) // ісп. *Tenerlo presente*

(буквально: *мати перед собою*) // нім. *Sich etw. hinter die Ohren schreiben* (буквально: *записати собі за вухами*).

У багатьох мовах мають місце фраземи, що ґрунтуються на парадоксі, такі фразеологічні одиниці з тотожним значенням відрізняються сценаріями в різних мовах. Порівняємо сталі вирази зі значенням «займатися чимсь непотрібним, марно гаяти час»: рос. *переливать из пустого в порожнее* // англ. *to beat the air* (буквально: *бити повітря*) // фр. *donner un coup d'épée* (буквально: *бити шпагою по воді*) // ісп. *dar vueltas a la noria* (буквально: *ходити кругом криниці*) // нім. *leeres Stroh dreschen* (буквально: *молотити пусту соломку*); укр. *носить воду решетом* // рос. *носить (черпать) воду решетом* // англ. *to plough the sand* (буквально: *орати пісок*) // фр. *perdre son temps* (буквально: *втрачати (губити) час*) // ісп. *arar en el agua* (буквально: *орати воду*) // нім. *mit einem Sieb Wasser schöpfen* (буквально: *черпати воду решетом*).

Тож, перекладачу в процесі передачі фразем з однієї мови на іншу важливо пам'ятати, що вони є відбитком еталонів і стереотипів національно-культурного сприйняття та розуміння світу

Керуючись потребами перекладу, В. С. Виноградов усі стійкі сполуки поділяє на три групи: лексичні, компаративні та предикативні [Виноградов, с. 183].

Лексичні фразеологізми – семантично співвідносні зі словами, поняттєво аналогічні їм. Такі звороти включені в словниковий запас мови як аналоги різних частин мови, характеризуються семантичною цілісністю, образним емоційно-експресивним значенням. Значення «обманювати» мають фразеологізми – укр. *водити когось за носа* // рос. *водить кого-либо за нос* // англ. *to draw the wool over someone's eyes* (буквально: *натягнути шерсть на очі*) // фр. *mener qn en bateau* (буквально: *водити як кораблик*), нім. *J-n an der Nase herumführen* (буквально: *водити когось за носа*). Значення «дуже злякатися» передають фразеологізми: рос. *Душа ушла в пятки* // англ. *One's heart sank into one's boot* (буквально: *серце опустилося в черевики*) // фр. *Il une peur bleue* (буквально: *у нього блакитний страх*) // ісп. *Quedarse más muerto que vivo* (буквально: *залишитися більш мертвим, ніж живим*) // нім. *Das Herz ist in die Hose gefallen* (буквально: *серце упало в штани*).

Оптимальне перекладацьке рішення для передачі лексичних фразеологізмів В. С. Виноградов вбачає в пошуку ідентичної одиниці мови перекладу: «в перекладі необхідно зберегти смисловий, емоційно-експресивний та функціонально-стилістичний зміст, що передавався відповідною стійкою сполукою в контексті оригіналу» [Виноградов, с. 184].

Фразеологізмам оригіналу, за В. С. Виноградовим, в мові перекладу можуть відповідати сталі звороти, окремі слова та вільні словосполуки, що мають еквівалентний об'єм інформації [Виноградов, с. 186].

У перекладі використовуються **фразеологізми, ідентичні фразеологізмам оригіналу** – з однаковим значенням, стилістичним відтінком і внутрішньою формою (повні еквіваленти): *И дальше замямлил такие прописные истины, что толпа похолодела* (Ильф и Петров,

Двенадцать стульев) // *І далі замимрив такі прописні істини, що натовп похолов; Кислярский был на седьмом небе* (Ильф и Петров, Двенадцать стульев) // *Кислярський був на сьомому небі*. У фразеологічних словниках російської й української мов представлені відповідні значення: *прописная истина* – «то, что всем хорошо известно, неоспоримо» [Молотков, с. 284]; «всем известная, тривиальная мысль» [Ожегов, с. 615], «общеизвестный, избитый, лишенный оригинальности» [МАС: 3, с. 510]; *прописна істина* – «загальновідома, загальнозрозуміла, елементарна річ» [ФСУМ, с. 352]. *На седьмом небе – на сьомому небі* – «безмежно щасливим, повністю задоволеним (бути, почуватися)» [Молотков, с. 270], пор. з фр. *etre aux anges* (буквально: *бути в ангелів*).

Фразеологізмам оригіналу можуть відповідати фразеологізми в перекладі з однаковим значенням і стилістичним відтінком, але різним лексичним наповненням (неповні або часткові еквіваленти): *Воробьи несли разный вздор* (Ильф и Петров, Двенадцать стульев) // *Горобці верзли всілякі дурниці*. Компоненти фразеологізмів-еквівалентів є відносними міжмовними синонімами: (*нести (пороть) ахинею (дичь, вздор, ерунду, галиматью, чушь)* – *верзти (плести) нісенітницю(ю); теревені правити; говорити (молоти, верзти) дурниці (казна-що)*) [Головащук, с. 349].

Избави господи, ваше благородие! Зачем убивать? Нешто мы некрещеные или злодеи какие? (Чехов, Злоумышленник) // *Борони боже, ваше благородіє! Навіщо вбивати? Хіба ми не хрещені чи лиходії які?* «Выражение решительного отрицания чего-либо предполагаемого» [Молотков, с. 183] – *избави господи* – відповідає в українській мові *борони боже*, зафіксоване двомовними російсько-українськими словниками. – *В тюрьму... Было б за что, пошел бы, а то так... здорово живешь...* (Чехов, Злоумышленник) // – *В тюрьму! Якби було за що, пішов би, а то так... з доброго дива...* Російський простор. фразеологізм (*за*) *здорово живешь* – «Без всякой причины, без каких-либо оснований (делать что-либо)» [Молотков, с. 157] – має низку відповідників-синонімів в українській мові – *ні с того ні с сього; ні за що ні про що; з доброго дива* [Головащук, с. 176]. Перекладач, на нашу думку, вдало обирає фразеологізм-відповідник з цього синонімічного ряду, зберігаючи баланс і поняттєво-логічної, і конотативної інформації між оригіналом і перекладом.

Різну образну основу мають тотожні за значенням фразеологізми в текстах оригіналу та перекладу: *Да поезжай же ты, чтоб тебе пусто было, чёрт! Но!* (Чехов, Горе) // *Та їдь же ти, хай тобі всячина, чорт! Но!; Чтоб им пусто было, кабакам этим!*» (Чехов, Горе) // *Хай їм всячина, шинкам отим!*». Негативна оцінка предмета чи явища передається емоційно забарвленим просторічним російським виразом *чтоб тебе пусто было*, якому в українській мові відповідає *хай тобі всячина (трясця)* [Головащук, с. 623], так само марковане в стилістико-функціональному плані.

Фразеологічному звороту оригіналу може відповідати *вільна сполука* в перекладі: *Шутки в сторону, разговаривать с вами мне не*

охотно... (Чехов, Маска) // *Годі жартувати, розмовляти з вами мені неохота...* Відповідником розмовного фразеологізма

шутки в сторону обрана сполука *годі жартувати* попри наявність варіантів «без жартів; облишмо (киньмо) жарти» [Головащук, с. 629].

Слово може бути замінено **фразеологічним зворотом**, часто з метою компенсувати втрати в конотативному плані: – *Ведь этак одурачить целую компанию может только артист, талант, – весело говорил Жестяков, подсаживая его* (Чехов, Маска) // – *Адже отак пошити в дурні цілу компанію може тільки артист, талант, – весело говорив Жестяков, підсаджуючи його.* Емоційно-експресивне слово *одурачить* вдало трансформовано в розмовну фразу *пошити в дурні* за наявності слів-відповідників *обдурити, підманити* [Зубков, с. 206], враховуючи емоційну, просторічну, часто лайливу лексику оповідання А. Чехова «Маска».

Компаративні фразеологізми закріпились в мові як стійкі порівняння [Виноградов, с. 183]. Еталони порівняння в кожній мові свої. У слов'янській фразеології повільну людину порівнюють із «сонною» (повільною) мухою чи сонною людиною: рос. *как сонная муха* // укр. *як сонна муха (як сонна, як сонний)* // польск. *jak senna mucha, jak mucha w smole*.

Різні асоціації у різних народів викликає худа людина: укр. *худий як шкінка (шкіна)*, рос. *худой как спичка (щепка)* // англ. *thin as a rake* (буквально: *худий як граблі*) // фр. *maigre comme un clou* (буквально: *худий як цвях*) // ісп. *hecho un fideo* (буквально: *худий як макаронина*) // нім. *dünn wie ein Streichholz* (буквально: *худий як сірник*).

Втомлену людину і росіяни, і українці, й англійці порівнюють з вичавленим лимоном: рос. *как выжатый лимон* // укр. *як видушений (вичавлений) лимон, як видушена (вичавлена) цитрина*; англ. *like a squeezed lemon*; у поляків *wycisnąć kogoś jak cytrynę (jak garbkę)* – «wykorzystać kogoś całkowicie i bez skrępowań» [SF PWN, с. 560].

Варіативні об'єкти порівняння спостерігаються в різних мовах у фразеологізмах зі значенням «червоніти»: рос. *красный как клюква (как рак)* // укр. *червоний як (мов) буряк (рак)* // англ. *red as a lobster* (червоний як омар) // фр. *rouge comme une tomate* (червоний як помідор) або *rouge comme une écrevisse* (червоний як креветка) // ісп. *rojo como un tomate* (червоний як помідор) // нім. *Krebsrot* (буквально: червоний рак); надзвичайно багатий варіативний ряд в польській мові: *być czerwonym jak burak, rak, piwonia, indyk, upiór itp.* [SF PWN, с. 24].

Найбільш частими прийомами перекладу компаративних фразеологізмів вважаються: підбір відповідного фразеологізму та калькування. У практиці перекладу мають місце також інші прийоми. Наприклад, вільну метафоричну словосполучку *смертельно п'ян* М. Пилинська перекладає українським компаративним фразеологізмом (*п'яний*) як *чп*: *Тут только Ипполит Матвеевич заметил, что мастер смертельно п'ян*

(Ильф, Петров, Двенадцать стульев) // *Тут тільки Іполит Матвійович помітив, що майстер п'яний як чп*. У словнику російської мови представлено наступне тлумачення: *смертельно* – «переносное: Очень

сильно, крайне (о чем-нибудь отрицательном, неприятном)» [МАС: 4, с. 151], у фразеологічному словнику української мови: *як чіп (п'яний)* – «дуже сильно, у великій мірі» [с. 949]. Таким чином, в обох одиницях є сема міри та ступеня (*очень сильно*), збережено стилістичне значення (розмовне).

Предикативні фразеологізми – це прислів'я, приказки, афоризми й інші стійкі судження, в яких відобразились трудовий, моральний і життєвий досвід народу, практична філософія та життєва мудрість [Виноградов, с. 192]. Прийоми перекладу предикативних фразеологізмів подібні до прийомів передачі лексичних і компаративних. Предикативні фразеологізми можуть **калькуватися** – передаватися покомпонентно в перекладі. Так, калькується перекладачкою створена авторами роману «Дванадцять стільців» за аналогією до прислів'я *Жизнь прожить – не поле перейти* паремія: *Трамвай постройте – это не ишака купите* (Ильф, Петров, Двенадцать стульев) // *Трамвай побудувати – це не ішака купити*.

Іноді до простих нефразеологізованих речень перекладач добирає еквівалент – фразеологізм: *Растрчивает чужие деньги* (Ильф, Петров, Двенадцать стульев) // *Пускає на вітер чужі гроші*.

1.2. Фігуративні трансформації в перекладі.

Фігуративні трансформації – це втрата (чи збереження) стилістичного прийому в перекладі.

Збереження прагматичної орієнтації тексту перекладу є важливим у випадках передачі концептуально вагомого стилістичного прийому або комплексу фігур, які зумовлюють стилістичний принцип висування як спосіб формальної організації тексту, що передбачає концентрацію уваги читача на певних елементах повідомлення, які викликають здивування своєю несподіваністю, непередбачуваністю й неприродністю з метою підкреслення, виділення певної думки. Серед найбільш вивчених типів висування виокремлюють зчеплення як наявність подібних елементів у подібних позиціях; конвергенцію як поєднання в одному місці тексту комплексу стилістичних прийомів; ошукане очікування як порушення передбачуваності текстових подій (Арнольд) [Селіванова 2012, с. 468].

Не збережено стилістичний прийом в перекладі наступного фрагмента оповідання А. Чехова: *Его начало помучивать беспокойство* (Смерть чиновника) // *Його став мучити неспокій*. Сема «непостоянность и многократность повторения действия», що має місце в чеховському іронічному *помучивать*, втратилася в дієслові перекладу *мучити*. Утрата або модифікація певної стилістичної фігури впливає на образність і виразність тексту перекладу.

На нашу думку, функціонально-стилістичні втрати спостерігаються і в процесі перекладу наступних уривків тексту оповідання А. Чехова: *Оба были приятно ошеломлены* (Толстой и тонкий) // *Обидва були приємно здивовані; Все трое были приятно ошеломлены* (Толстой и тонкий) // *Всі троє були приємно вражені*. Слово *ошеломлены* двічі зустрічається в тексті оригіналу, на самому початку і в самому кінці розповіді, та сприяє створенню комічного

ефекту в поєднанні з прислівником *приятно*, відображаючи різні ситуації. Перекладач по-різному перекладає його, вдаючись до варіативного синонімічному пошуку: **здивовані, вражені**. У двомовному словнику представлені відповідники: *ошеломляют – приголомшить*, розм. *ошелешувати* [Зубков, с. 224], тоді як *вражают – поражают, потрясать, изумляют* [Зубков, с. 473]; *здивований – удивленный (сильнее) изумленный, пораженный*, (выражающий недоумение), *озадаченный*, (растерянный) *недоумевающий* [Зубков, с. 511]. На нашу думку, комічний ефект було б збережено за використання перекладачем прямого словникового відповідника, що повторюється в тексті, *приголомшені (ошелешені)*.

1.3. Прагматичні концептуальні перетворення в перекладах.

Орієнтація на адресата чужої культури зумовлює **прагматичні концептуальні перетворення в перекладах**. Це підміна реалій оригінального тексту реаліями мови перекладу, зміна за допомогою мовних засобів різних рівнів способів категоризації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду. Концептуальні перетворення залежать від культурних стереотипів народу – детермінованих соціумом і культурою, впорядкованих і фіксованих структур свідомості, що уособлюють результати пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованими та спрощеними стандартними ознаками етносвідомості; від архетипів колективного позасвідомого, етнічних міфів, символів, етнічного спектра прецедентних феноменів, культурних норм тощо [Селіванова 2012, с. 469]. У текстах українських перекладів оповідань А. Чехова відбувається заміна найменування відповідно до усталеної мовної традиції: *В X-ом общественном клубе с благотворительной целью давали бал-маскарад, или, как его называли местные барышни, бал-парей* (Чехов, Маска) // *У X-ому громадському клубі з благодійною метою влаштували бал-маскарад, чи, як його називали місцеві панночки, бал-парей*. Молода дівчина в російському оригіналі *барышня*, в українському перекладі – *панночка* (можливий варіант *панянка*). *Ребятам уши дерет, за бабами подглядывает, чтоб чего не вышло, словно свекор какой...* (Чехов, Унтер Пришибеев) // – *Дітей за вуха скубе, за молодицями підглядає, щоб чого не вийшло, немов свекор якийсь...* Іменник зі збірним значенням, що відповідає лексемі *ребята*, відсутній в українській мові, тому в перекладі його замінено іменником у множині *діти* (пор.: рос. *дети*). Заміжня молода жінка у росіян – *баба*, в українців – *молодиця*.

Спостерігається заміна концепту в перекладі на більш близький (зрозумілий) українському читачеві в наступному фрагменті тексту: *... да куда же к лешему я это еду?* (Чехов, Горе) // *... та куди ж це до дідька я їду? Леший і дідько – «мифические существа: леший – в славянской мифологии человекообразное сказочное существо, живущее в лесу; дух леса, враждебный людям» [Ожегов, с. 325], к лешему – «просторечное бранное выражение досады» [Ожегов, с. 325]. Дідько – «міфологічне: те саме, що біс, нечиста сила» [Дубічинський, с. 251].*

Звертання *господа, господа почтенные, милый человек, господин хороший*, що відображають російську етикетну традицію, в перекладі орієнтовані на українського читача: *панове, панове шановні, чоловіче добрий, пане ласкавий: А вы, господа, подвиньтесь... нечего тут!* (Чехов, Маска) // *А ви, панове, посуньтесь... нема чого тут!*; *Вот что, господа почтенные!* (Чехов, Маска) // *Ось що, панове шановні!*; – *Вот что, милый человек: даю тебе минуту сроку...* (Чехов, Маска) // – *Ось що, чоловіче добрий: даю тобі хвилину строку...; Слава те господи, господин хороший, век свой прожили и не токмо что убивать, но и мыслей таких в голове не было...* (Злоумышленник) // *Слава тобі господи, пане ласкавий, вік свій звікували і не тільки не вбивали, але й у думці такого не було...*

Важливим моментом є передача в перекладі *вигуків* – слів, що виражають почуття, емоції людини. Вигуки, не маючи номінативної функцією, є свого роду мовними знаками-сигналами, що вживаються для найкоротшого вираження реакції людини на різні події реальної дійсності. Висловлюючи, але не називаючи почуття, вигуки тим не менше усвідомлюються всіма носіями певної мови та всім зрозумілі, тому що за ними закріплений певний зміст [Валгина, с. 269]. Такі знаки специфічні для кожної мови і вимагають до себе особливої уваги перекладача: пор.: укр. *ой!* // рос. *ой!* // нім. *ау!* // ісп. *ау-ау-ау* // фр. *ай-ай!*; укр. *Боже мій! Господи* // рос. *Боже мой!* // нім. *Mein Goot!* // фр. *Mon Dieu! Bon Dieu!*

– *Батюшки!* – *изумился тонкий. – Миша! Друг детства! Откуда ты взялся?* (Чехов, Толстый и тонкий) // – *Матінко!* – *здивувався тонкий. – Миша! Друг дитинства! Звідки ти взявся?* Російському емоційно-експресивному вигуку *батюшки*, що виражає здивування, відповідає український *матінко*.

Уваги перекладача вимагають імперативи, адже, по-різному кличуть, скажімо, тварин в різних країнах, наприклад курей: укр. *тю-тю-тю*; рос. *цып-цып!* // нім. *put-put!*

// фр. *Poule! Poule!* (*poule* – курка, курча); а котів укр. *киць-киць; кицю-кицю*; // рос. *кис-кис* // бол. *мац-мац* (маце – кішка); нім. *міз –міз*.

Поза увагою перекладача не можуть залишитися звуконаслідування, адже навіть півні в різних країнах співають по-своєму: укр. *ку-ка-рі-ку* // рос. *ку-ка-ре-ку* // англ. *кок-е-дудл-ду* // нім. *кі-ке-рі-кі* // фр. *ко-ко-рі-ко* // італ. *чі-кі-рі-чі* // швед. *у-ке-лі-ку*.

4. Аксіологічні прагматичні трансформації спрямовані на збереження ціннісної орієнтації текстів у перекладі. «Вагомим важелем для здійснення прагматичних трансформацій є етнічні цінності, зафіксовані в текстах оригіналів, які мають відповідати цінностям носіїв мови перекладу. Такими цінностями є сенсорні, психологічні, естетичні, утилітарні й ін. оцінки, моральні норми, етнічні пріоритети, етнічні гетеростереотипи – оцінки інших етносів», – підкреслює О. О. Селіванова [Селіванова 2012, с. 470].

5. Мегатекстові трансформації. Одним із найпоширеніших прийомів компенсації інформації для читача перекладу є виноска, коментування та примітки, які дають змогу збалансувати прагматичний вплив. Приміром, у перекладах романів Вальтера Скотта примітки займають більше десятка

сторінок. Адже на сторінках романів Вальтера Скотта оживають історія Шотландії та її герої, невідомі, скажімо, слов'янському читачу. Так, російський переклад роману «Роб Рой» М. Д. Волипіним: *Своей славой он был в значительной мере обязан тому обстоятельству, что проживал у самой границы Горной Страны... Мак-Грегори вели долгую кровную вражду с Лердом Луссом, – главою Колхкухонов, могущественного рода, обитавшего у нижнего края Лох-Ломонда.* супроводжують примітки: *Горная Страна – северная часть Шотландии. Лох-Ломонд – озеро в западной части Шотландии.*

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Валгина Н. С. Современный русский язык: учебник / Н. С. Валгина, Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина. – М. : Высшая школа, 1987. – 480 с.
3. Виноградов В. С. Перевод: общие и лексические проблемы. Учебное пособие / В. С. Виноградов. – 3-е изд., перераб. – М. : КДУ, 2006. – 240 с.
4. Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник / Н. К. Гарбовский . – М. : Изд-во Московского университета, 2004. – 544 с.
5. Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук. – К. : Наукова думка, 2001. – 640 с.
6. Зубков М. Г. Сучасний російсько-український українсько-російський словник / М. Г. Зубков. – Харків : Ранок, 2005. – 720 с.
7. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность перевода и способы ее достижения) / Л. К. Латышев. – М. : Международные отношения, 1981. – 237 с.
8. Литвин И. Н. Трансформации с прагматическим компонентом в украинских переводах рассказов А. Чехова // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – Вип. 27 (240). – Черкаси, 2012. – С. 14-20.
9. Литвин І. М. Эквивалентность фразеологических единиц романа И. Ильфа и Е. Петрова «Двенадцать стульев» и его украинского перевода // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОН України. Вип. 11. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2010. – С. 55-59.
10. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : ООО «ИТИ технология», 2007. – 944 с.
11. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К.–Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Чабаненко Ю., 2012. – 488 с.

14. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. В. В. Дубічинського. – Харків : Школа, 2006. – 1008 с.
15. Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова. – М.: Русский язык, 1986. – 543 с.
16. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988 – 216 с.
17. Słownik frazeologiczny PWN // Opracowanie Anny Kłosińskiej. –Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2010. – 654 s.

Укладач: Т.М.Висоцька

Затверджено кафедрою перекладу

Державного вищого навчального закладу

«Національний гірничий університет»

Протокол № 4 від "13" жовтня" 2014 р.

ББК 81.2Англ-8я73

©ДВНЗ «НГУ», 2014